

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta
katedra trestního práva
odd. kriminalistiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE
PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY PŘÍČIN A KONTROLY TRESTNÉ ČINNOSTI
MLADISTVÝCH

VEDOUCÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE: doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc.

DIPLOMANT: Olga Janíková
5.ročník
Plzeňská 722/12 B
Mariánské Lázně, PSČ 353 01

Prosinec 2005

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Prosinec 2005

Obsah

	strana
Úvod.....	1
1. Trestná činnost mladistvých.....	2
1.1. Základní pojmy.....	2
1.2. Fenomenologie.....	5
1.3. Stav, struktura a dynamika trestné činnosti mladistvých u nás.....	8
2. Příčiny trestné činnosti mladistvých.....	14
2.1. Kriminogenní faktory.....	14
2.2. Teoretické přístupy k etiologii trestné činnosti mladistvých.....	19
2.2.1. Směry převážně biologických kriminogenetických teorií.....	20
2.2.2. Směry převážně psychologických kriminogenetických teorií.....	24
2.2.3. Směry převážně sociologických kriminogenetických teorií.....	26
2.2.4. Směry převážně multifaktorových kriminogenetických teorií.....	33
2.3. Psychologické zkoumání příčin trestné činnosti mladistvých.....	34
3. Kontrola a prevence trestné činnosti mladistvých.....	38
3.1. Kontrola a prevence zaměřená na delikvenci mladistvých.....	38
3.2. Aktuální přístupy v oblasti kontroly trestné činnosti mladistvých.....	41
3.3. Systémový přístup k problematice delikvence mládeže v ČR.....	47
Závěr.....	52
Seznam literatury.....	54
Přílohy.....	56

ÚVOD

Od listopadu 1989 prochází naše společnost řadou radikálních změn. Jednou z těchto změn, v negativním smyslu, byl mimo jiné i výrazný nárůst kriminality, který se odrazil i u věkové kategorie mladistvých pachatelů.

Sledování fenoménu kriminality mládeže je díky současným médiím - tisk, rozhlas a televize - takřka na denním pořádku. Způsob, jakým jsou jednotlivé kauzy prezentovány - narážím tím na heslo: „čím zvrhlejší, horší a morbidnější zločin byl spáchán, tím více necht' je všem na očích“, pak celkově u obecné veřejnosti vyvolává dojem o zkaženosti a nebezpečnosti dnešní mládeže a o nutnosti zpřísnění sankčního postihu za jejich kriminální jednání.

Potřebu adekvátní reakce na danou společenskou situaci si zřejmě uvědomoval i náš zákonodárce, který zejména v důsledku negativního vývoje kriminality mladistvých do roku 1996 umožnil zahájit diskuzi ohledně reformy trestání delikventní mládeže. Jeho snaha o modernizaci přístupu k péči o delikventní mládež nakonec vyústila přijetím zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže.

Aktuálnost tématu a také snaha o prohloubení si znalostí v této oblasti mě potom přivedly k rozhodnutí zaměřit téma své diplomové práce právě na problematiku trestné činnosti mladistvých pachatelů.

Svou roli však sehrála i skutečnost, že zadání diplomové práce zohledňuje kromě trestně právního a kriminologického pohledu i psychologický pohled na věc.

Práci jsem koncipovala do tří kapitol. V první kapitole vymezuji základní pojmy spojené s touto tematikou a uvádím podrobný popis současného stavu a podoby trestné činnosti mladistvých v České republice. Ve druhé kapitole se zaměřuji na teoretické přístupy, které se snaží objasnit příčiny kriminálního chování mladistvých osob, včetně takových, které zdůrazňují psychologické aspekty takového chování. Ve třetí kapitole se věnuji problematice kontroly a prevence trestné činnosti mladistvých u nás a ve světě, a přináším v ní aktuální přístupy, poznatky a doporučení jak nejlépe čelit problémům kriminality mládeže.

1. TRESTNÁ ČINNOST MLADISTVÝCH

1.1. Základní pojmy

Sociálně patologické jevy, kriminalita, delikvence, děti, dospívající, mladiství, mládež, nezletilí a podobně... Jde o běžné termíny, se kterými operuje jak odborná tak laická veřejnost, stejně jako veřejnoprávní i soukromoprávní instituce, včetně našeho zákonodárce. Ač by se na první pohled mohlo zdát, že jde o obsahově velmi blízké výrazy, může jim každý z těchto subjektů přikládat jiný význam. Z toho důvodu se budeme na úvod této kapitoly snažit objasnit a vymezit základní pojmy, týkající se trestné činnosti mládeže.

Předmětem zájmu této práce jsou prvořadě děti, a to *děti* ve smyslu definice, kterou podává Článek 1 Úmluvy o právech dítěte schválené OSN z roku 1989 (naším státem ratifikované a vyhlášené ve sbírce zákonů ČR pod č. 104/1991), kde se dítětem rozumí jakákoliv lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Právní řád České republiky s dovršením osmnáctého roku věku, tj. se *zletilostí*, spojuje v různých právních odvětvích celou řadu právních skutečností. Obecně lze hovořit o nabytí tzv. plné způsobilosti k právním úkonům a plné právní odpovědnosti. Zároveň stanoví, že *nezletilí* mají způsobilost jen k takovým právním úkonům, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku. Vzhledem k názvu této kapitoly „Trestná činnost mladistvých“, bude pro nás dále určující trestně právní pojetí této tematiky s přihlédnutím k platné právní úpravě, tedy předně k zákonu č. 140/1961 Sb., trestní zákon, a zákonu č. 218/2003 Sb., zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)¹.

¹ Zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže (dále jen ZVM) nabyl účinnosti dne 1.1.2004. Je výsledkem dlouholeté snahy zákonodárce navázat na původní právní tradici směřující k opětovné specializaci a osamostatnění trestního soudnictví ve věcech mládeže a zároveň jeho reakcí na vzrůstající kriminalitu mládeže v posledních deseti letech. Jedná se o komplexní legislativní úpravu, která obsahuje jak normy trestního práva hmotného, tzn. zásady upravující podmínky odpovědnosti mládeže za protiprávní činy uvedené v trestním zákoně, tak normy trestního práva procesního, tzn. procesní postup a rozhodování ve věcech mládeže, včetně ustanovení o výkonu rozhodnutí. Ve vztahu k právní úpravě obsažené v trestním zákoně, trestním řádu jde o *lex specialis*, viz § 1 odst. 3 SVM. Smyslem nové právní úpravy podle důvodové zprávy k návrhu zákona je upravit komplexně hmotněprávní i procesní a aspekty trestání mládeže, nově

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže se vztahuje pouze na dvě věkové skupiny osob mladších osmnácti let: děti mladší patnácti let a mladiství, přičemž pojem *mládež* (viz § 2 písm. b)) je oběma termínům nadřazen. Vymezení obou těchto pojmů podává § 2 písm. c), d). *Dítětem mladším patnácti let* se rozumí „ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil patnáctého roku věku“ a *mladistvým* „ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku“.² Tato diferenciacie je založena na rozdílném biologickém a sociálně psychickém stupni vyspělosti obou těchto skupin. Význam oddělení osob mladších patnácti let pak záleží hlavně na tom, jakým způsobem bude jejich delikt posuzován, tzn. zda v rámci systému trestněprávního či občanskoprávního.

Vymezení základních termínů týkajících se subjektů, jež jsou středem našeho zájmu, nám nyní ulehčí definování dalších, pro tuto práci důležitých, pojmů. Delikventní chování a kriminalita jsou jednou z možných forem sociálně patologických jevů u dětí a dospívajících. Hranice mezi normou a patologií je tvořena mimo jiné i právem. Čl. 2 odst. 4 Listiny základních práv a svobod stanoví, že „každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá“. Právo tedy definuje jaké jednání je zákonem zakázáno. Stejně tak definuje jaké právní následky a sankce vzniknou v důsledku porušení zákona. Tímto způsobem plní základní společenský účel, a to: stanovuje pro členy společnosti standardní normy sociálního chování a jednání a vymezuje hranice, za kterými je určité jednání považováno za nepřijatelné nebo je přímo sankcionováno.

Delikventní chování je tudíž jednání, jež porušuje sociální normy chráněné právními předpisy. *Kriminalita*, ve smyslu legální (juristické) definice, je souborem všech protiprávních jednáních neboli činů, které trestní zákon kvalifikuje jako trestné,

konstituovat systém specializovaných soudů mládeže a přehledně vymezit ucelenou škálu možných reakcí na trestnou činnost mládeže.

² Původní návrh zákona počítal ještě se třetí věkovou skupinou „*mladých dospělých*“, kterými se měli rozumět ti, kteří v době spáchání trestného činu dovršili osmnáctý rok a nepřekročili dvacátý první rok svého věku. Zákonodárcem byla ovšem tato věková skupina nakonec vyřazena, což bylo řadou odborníků shledáno za chybné. Jedná se totiž o věkové období, kdy nemusí u daného jedince být ještě zcela ukončen sociální vývoj, ačkoliv biologický vývoj již mnohdy ukončen je. V německé právní úpravě je proto např. tato věková skupina rovněž předmětem právní úpravy věnované mládeži.

spáchaných kýmkoliv bez ohledu na jeho trestní odpovědnost. *Protiprávní čin* pak zákon vymezuje (viz § 2 písm. a) ZSM) jako provinění, trestný čin nebo čin jinak trestný.

Co se rozumí *trestným činem* stanoví trestní zákon v § 3 odst. 1, 2: „Trestným čin je pro společnost nebezpečný čin, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně. Čin, jehož stupeň nebezpečnosti pro společnost je jen nepatrný, není trestným činem, i když jinak vykazuje znaky trestného činu.“ Trestní zákon vychází z předpokladu (viz § 12), že trestný čin může spáchat jen osoba, která je trestně odpovědná, tzn. která je sociálně i biologicky dostatečně vyspělá, aby byla schopna rozpoznat nebezpečnost svého činu pro společnost a zároveň ovládat své jednání. Ustanovení § 11 dále stanoví, že osoba, která v době spáchání nedovršila patnácti let svého věku, není trestně odpovědná.³

S účinností zákona o soudnictví ve věcech mládeže od 1.1.2004 se trestný čin, který je spáchán mladistvým, nazývá provinění. *Provinění* je takový čin, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně, jestliže je spáchán mladistvým a stupeň jeho nebezpečnosti pro společnost je vyšší než malý (viz § 6 ZSM). V § 5 ZSM je pak zakotven princip tzv. relativní trestní odpovědnosti, podle kterého není mladistvý za svůj protiprávní čin trestně odpovědný, pokud v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat nebezpečnost svého chování pro společnost.

Skupina dětí mladších patnácti let není trestně odpovědná. Svým jednáním může pouze naplnit znaky *činu jinak trestného*.

Shrneme-li předchozí poznatky, můžeme definovat *trestnou činnost mladistvých* jako soubor protiprávních činů, jejichž znaky jsou uvedeny v trestním zákoně a jejichž stupeň nebezpečnosti pro společnost je vyšší než malý, kterých se dopustily osoby mladší osmnácti a starší patnácti let bez ohledu na jejich trestní odpovědnost. Definice tedy zahrnuje tyto pojmové znaky:

- I. protiprávnost jednání (jde o protiprávní činy, jejichž znaky jsou uvedeny v trestním zákoně),
- II. nebezpečnost činu pro společnost (stupeň nebezpečnosti činu pro společnost je vyšší než malý),
- III. věk (osoba mladší 18 a starší 15 let, tj. mladiství).⁴

³ Dovršení věku patnácti let nabývá fyzická osoba pouze tzv. modifikované trestní odpovědnosti. Plná trestní odpovědnost nastupuje až s dovršením osmnáctého roku věku.

⁴ V uvedených znacích neuvádíme další předpoklad trestní odpovědnosti, tzn. vedle věku, dostatečnou

1.2. Fenomenologie

Trestná činnost mladistvých v porovnání s trestnou činností dospělých vykazuje určitá specifika. O typických rysech a projevech trestné činnosti mladistvých můžeme nejlépe usuzovat např. ze způsobu páčání trestného činu, z motivace trestného činu nebo ze stop zanechaných na místě činu. O úrovni trestné činnosti mladistvých, tedy o stavu, struktuře a dynamice kriminality mladistvých, nám poskytuje nejlepší přehled kriminální statistika.

Na podkladě výzkumů o způsobu páčání trestných činů byla potvrzena hypotéza o výrazném determinujícím vlivu věku. Tento determinismus se projevuje nepřímo tím, že věk pachatele předurčuje stupeň rozvoje somatických a psychických vlastností pachatele, zkušenostních struktur a regulačních mechanismů jeho činnosti.⁵

Jedním z typických rysů způsobu páčání trestných činů mladistvých je *nedostatečná plánovitost přípravy trestného činu*, tzn. že skutky jsou převážně páčány bez promyšlené plánu, o čemž svědčí např. volba nevhodného místa a času páčání, zanechání stop na místě činu, potřeba pochlubit se svým jednáním apod. Mladí pachatelé se často nechají unést silou okamžiku, nedocení možné nebezpečí, mají potřebu se předvést, chtějí zažít dobrodružství, zahnat nudu, poměřit své síly, nebo prostě nějak zabít volný čas. Oproti minulosti je však nově, převážně u mladých pachatelů páčajících majetkovou trestnou kriminalitu, zaznamenávána zvýšená kvalifikovanost přípravy, tzn. že jednání je více promyšlené, přípravě je věnováno více času a úsilí, včetně opatření si alibi. Rozšiřuje se i cílené najímání si nezletilých na spáchání určitých kriminálních skutků dospělými nebo mladistvými organizátory, zejména za účelem krádeží prostých, kapesních nebo krádeží vloupáním do obchodů, kiosků, škol, bytů atd.

Dalším typickým rysem trestné činnosti mladistvých, souvisejícím opětovně s vývojovým stádiem dospívajících, je *výběr předmětu zájmu*. Ten je určován jinými hodnotovými systémy než u dospělých pachatelů. Objektem zájmu se stávají zejména věci, které jsou pro mladé lidi atraktivní, tj. věci, které se jim vzhledem k věku líbí, nebo které potřebují. Dospívající mládež snadněji podléhá módním trendům, tlaku reklamy, snaží se vyrovnat svým vrstevníkům ze sociálně silnějších rodin, touží vlastnit módní, drahé

rozumovou a volní vyspělost a přičetnost, které blíže specifikují trestní zákon a zákon o soudnictví ve věcech mládeže.

⁵ Musil, J., Konrád, Z., Suchánek J.: Kriminalistika. Praha: C.H. Beck, 2001, s. 474.

oblečení („být in“) nebo věci pro zvýšení vlastní prestiže. Tito pachatelé pak nejčastěji odcizují dopravní prostředky (auta, kola, motocykly) nebo jejich vybavení, oblečení, mobilní telefony, počítače, videa, alkohol, cigarety, léky apod.⁶ Někteří se za tímto účelem nechávají „najmout“ v organizovaných kriminálních skupinách.

Kriminalitu mladých lidí provází též *neadekvátnost jejich jednání*. Tato se projevuje snahou dosáhnout svých životních cílů, lhostejno jakými prostředky. Dospívající mají tendenci k radikalismu, jsou málo přístupní k hledání a nacházení kompromisů, berou „spravedlnost“ do vlastních rukou. Nemají dostatek životních zkušeností, jež by jim umožnily své jednání přiměřeně korigovat. Svým chováním často dávají najevo své negativní postoje vůči světu dospělých, jejich hodnotovému systému a normám.

Rovněž *motivaci* trestné činnosti mladistvých můžeme často charakterizovat jako nezralou a iracionální. Mladí pachatelé někdy nedokáží rozumně zdůvodnit motiv svého jednání.

Markantním znakem trestné činnosti mládeže je dále *impulzivita*, tj. neschopnost odložit uspokojení svých potřeb na pozdější dobu, nebo se některých potřeb vzdát. Pachatelé z řad mládeže dávají přednost okamžitému uspokojení před uspokojením vzdáleným, a to i tehdy, kdyby odměna za oddálení byla mnohokrát vyšší než zisk, který by přineslo okamžité uspokojení potřeby. Přitom nelze opominout, že stupeň jejich rozumové a mravní vyspělosti je jiný než u věkové kategorie dospělých. U mladistvých je rozpoznávací a ovládací schopnost zachována především v klidovém stavu. Jinak je tomu ovšem v případech, kdy dochází k páchaní trestného činu. Vedle vlivu momentální objektivní situace v místě a čase, zde sehrávají významnou roli emoce. Důsledkem je snížení schopnosti racionálního uvažování a ovládnání se.⁷

Brutalita a užití neadekvátního násilí, směřující proti hmotnému předmětu útoku, tzn. proti člověku nebo věci, jsou dalším znakem charakteristickým pro pachatele z řad mládeže. Násilná kriminalita představuje druhou nejčastější skupinu trestné činnosti

⁶ Rozvoji této formy kriminality napomáhá legislativně nedořešená situace kolem zastaváren, sběrných surovin a podobných zařízení. Pro daného pachatele není nic lehčího než zcizené věci v těchto nákupních a prodejních subjektech prodat.

⁷ Této skutečnosti si byl vědom i zákonodárce a promítl ji do zákona o soudnictví ve věcech mládeže, vycházející přitom z předpokladu, že stupeň rozumové a mravní vyspělosti se může u jednotlivých mladistvých v závislosti na jejich zralosti, lišit. Proto je mladistvý za své protiprávní jednání trestně odpovědný jen tehdy, pokud v době spáchání činu dosáhl takové volní a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat nebezpečnost svého jednání pro společnost nebo aby mohl své jednání ovládat.

mládeže. Typickými jsou: loupeže, krádeže vloupáním, ublížení na zdraví, vyhrožování, vydírání, vandalismus, šikana. Často se ukazuje, že násilné jednání není ani tak motivováno ziskem, jako touhou po sebe prosazení, touhou po uznání nebo obdivu v očích vrstevníků, snahou o získání převahy nad obětí, atd.

Trestná činnost mladých pachatelů je ve velkém množství případů *páchána ve dvojicích nebo ve skupinách (v partách)*. Souvisí to s přirozenou potřebou mladých lidí sdružovat se, nejlépe do skupin stejně starých vrstevníků. Tyto skupiny nejsou velké a organizované, nemají pevnou hierarchickou strukturu, kladou však na své členy určité nároky (způsob vyjadřování, způsob úpravy zevnějšku, způsob chování vůči ostatním, postoj ke škole, k práci, k penězům, k drogám, ke kouření, k sexualitě atd.), které musí být každým dodržovány (skupinová konformita), a současně stanoví vlastní sociální a mravní normy. Vesměs jde o skupiny mladých lidí, které se znají z jedné instituce, např. ze školy, z bydliště, z internátu, z pracoviště, jindy jde o skupiny, které se znají z míst, kde tráví svůj volný čas, např. z heren, z diskoték a klubů. Motivem páchaní trestné činnosti ve skupině je nejčastěji nuda, nedostatek finančních prostředků, touha po dobrodružství, touha po přijetí za člena party a jiné. Trestná činnost ve skupině probíhá diametrálně odlišným způsobem, než-li při individuálním páchaní trestného činu. Skupina dává jedinci pocit síly a nedotknutelnosti, mnohonásobuje jeho možnosti, přesouvá pocit odpovědnost za své jednání na jiné (ať již na kolektiv nebo na vůdce), eliminuje pocit zábran, umocňuje vzájemnou soutěživost apod.

Kriminalita mladistvých je také velmi často *doprovázena těmito sociálně patologickými jevy*: alkoholismus, toxikomanie,⁸ patologické hráčství, prostituce, sexuální promiskuita, experimentování s členstvím v některých skupinách (sekty, extremistická hnutí, drogové subkultury), svět tzv. „virtuální reality“.

Dalším ze specifíků trestné činnosti mladých lidí je značný podíl na vzniku požárů a výbuchů. Stejně tak se pachatelé z řad mládeže podílejí na anonymních telefonátech ohlašujících smyšlené informace obecného ohrožení (bomby v institucích, poruchy v dopravě apod.).

⁸ Zneužívání drog a alkoholu je závažnou okolností, která provází trestnou činnost mladých lidí. Dle informací sociálních kurátorů je např. na území hlavního města Prahy většina trestných činů spáchaných nezletilými doprovázena předchozím požitím alkoholu nebo drogy.

1.3. Stav, struktura a dynamika trestné činnosti mladistvých u nás

Dobrym prostredkom pro utvoreni si predstavu o kriminalite mladeze je kriminální statistika. V České republice existují dva systémy kriminální statistiky, které sestavují orgány činné v trestním řízení: policejní⁹ a soudní¹⁰ statistika. V této práci byly jako zdroj informací použity především statistiky Policejního prezidia ČR, Ministerstva spravedlnosti a Vězeňské služby. Při posuzování těchto statistik je však nutné si uvědomit, že nemají takovou vypovídací hodnotu, která by nám poskytla dokonalý ucelený přehled o skutečném stavu kriminality. Evidují totiž pouze tzv. registrovanou kriminalitu, tj. všechny skutky, jež byly orgány činnými v trestním řízení zjištěny nebo jež jim byly oznámeny.¹¹ Představují tedy jakousi „špičku ledovce“. Vedle výše uvedených statistik nám jako další zdroj poslouží studie kolektivu autorů Institutu pro kriminologii a sociální prevenci,¹² věnující se kriminalitě mladistvých, a materiál vlády ČR k vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež z roku 2004.

Od listopadu 1989 prochází naše společnost řadou radikálních změn. Jednou z těchto změn, v negativním smyslu, byl mimo jiné i výrazný nárůst kriminality mládeže (viz tabulka č.1). Počet stíhaných pachatelů z řad mládeže se oproti předchozím letům více než zdvojnásobil¹³, a to i přesto, že byly legislativou učiněny kroky směřující k dekriminální, jako např. zrušení kategorie přečinů, novelizace některých skutkových podstat trestního zákona, zvýšení hranice majetkové škody u trestného činu krádeže apod. Kritickým se stal rok 1996, kdy bylo stíháno téměř 23 000 pachatelů mladších osmnácti let (tj. 19,5 % ze všech v tomto roce stíhaných pachatelů), z toho cca. 13 000 mladistvých pachatelů. Od roku 1997 se situace poměrně stabilizovala a kriminalita mládeže v dalších

⁹ Policejní statistika rozděluje trestné činy do jednotlivých kategorií (majetková, násilná, mravnostní, ostatní, zbývající, hospodářská, celková kriminalita), sleduje kriminalitu určitých subjektů (dětí, mladistvých, recidivistů, žen), podává přehled o rozsahu škod.

¹⁰ Soudní statistika se zaměřuje na evidenci údajů o vybraných trestných činech, uvádí údaje o pachatelích trestné činnosti v závislosti na stádiu trestního řízení, tj. stíhaný, obžalovaný, odsouzený.

¹¹ Skutky, které tedy těmto orgánům nejsou známy, pak označujeme jako kriminalitu latentní.

¹² Večerka, K. a kol.: Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí, IKSP, Praha 2004 a Marešová, A.: K problematice delikventní mládeže, 2000 a 2001.

¹³ Kriminalita mládeže je statisticky evidována od šedesátých let dvacátého století. V jejím průběhu byly zaznamenány jak vzestupné (od roku 1963 do roku 1971 a na konci osmdesátých let) tak sestupné tendence. V osmdesátých letech byla kriminalita mládeže poměrně stabilní, představovala asi 15 % podílu na celkové kriminalitě.

letech postupně klesala. Od roku 2002 se pak počet stíhaných mladistvých pachatelů dostal pod hranici, která byla zaznamenána v roce 1991, tj. pod 9 000. Tabulka č. 1,¹⁴ vedle výše zmíněných absolutních čísel, zachycuje též indexy (koeficienty) kriminality mladistvých. Tyto indexy vyjadřují počet mladistvých pachatelů připadající na 10 tisíc osob stejného věku v populaci, a umožňují určit, zda údaje o zvýšeném počtu mladistvých pachatelů nejsou jen projevem pohybu počtu mladistvých osob mezi obyvatelstvem v daném roce. I zde si můžeme všimnout, že indexy opět zaznamenávají svůj vrchol v roce 1996, načež následuje sestup jejich hodnot. Od roku 2002 jsou pak nižší než ve výchozím roce 1991.

tabulka 1

Přehled o počtu stíhaných pachatelů v letech 1991- 2004						
rok	mladiství	koeficient	děti	koeficient	celkem stíháno	koeficient
1991	9 081	100	5 139	100	81 790	100
1992	11 066	122	6 752	131	92 589	113
1993	11 891	131	7 425	144	106 874	131
1994	12 547	138	6 747	131	103 094	126
1995	13 269	146	8 342	162	114 791	140
1996	13 392	147	9 747	190	118 456	145
1997	11 125	123	9 217	179	118 395	145
1998	10 549	116	8 824	172	129 271	158
1999	9 146	101	8 832	172	127 887	156
2000	9 905	109	8 899	173	130 234	159
2001	9 273	102	9 032	173	127 856	156
2002	7 698	85	5 185	101	123 946	152
2003	7 558	83	5 148	100	121 393	148
2004	6 197	68	3 734	73	121 531	149

Zdroj: Materiál vlády k vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež z roku 2004

Při analýze nastíněných tendencí kriminality mládeže je důležité vzít v potaz skutečnost, že se rozdíl mezi podílem objasněných trestných činů na počtu všech evidovaných trestných činů v období od roku 1990 do roku 2004 dvojnásobně zmenšil (ze 77 % na 38 %). V případě podílu trestných činů mladistvých na objasněných trestných činech, vyšetřovala policie do roku 1990 cca. 6 000 mladistvých osob jako pachatelů trestných činů - při objasněnosti 77 %. V roce 1996 to bylo již 13 000 mladistvých pachatelů při objasněnosti 41 %, v roce 2000 pak cca. 10 000 mladistvých pachatelů při objasněnosti 44 % a v roce 2004 cca. 6 000 mladistvých pachatelů při 38 % objasněnosti (viz Statistiky policie ČR). Tato skutečnost se samozřejmě musela odrazit na počtech zjištěných mladistvých pachatelů, což znamená, že skutečný počet mladistvých pachatelů

¹⁴ Graf znázorňující vývoj počtu stíhaných a vyšetřovaných osob v letech 1991-2004 je obsažen v příloze č.1.

registrované, avšak neobjasněné kriminality, bude pravděpodobně stejný jako počet mladistvých pachatelů registrované kriminality objasněné.

O stavu a struktuře kriminality mladistvých v roce 2004 vypovídá tabulka č.2, která zachycuje absolutní a relativní četnost zastoupení stíhaných pachatelů podle jednotlivých druhů kriminality. Jak jsme již zmínili, představoval počet stíhaných subjektů z kategorie mladistvých pachatelů v roce 2004 cca. 6 000 osob. Mladiství v roce 2004 spáchali celkem 6 197 protiprávních činů, přičemž jejich podíl na všech spáchaných skutcích je zhruba 5 % (podíl dospělých pachatelů představuje 92 %, podíl dětí do patnácti let pak 3 %).

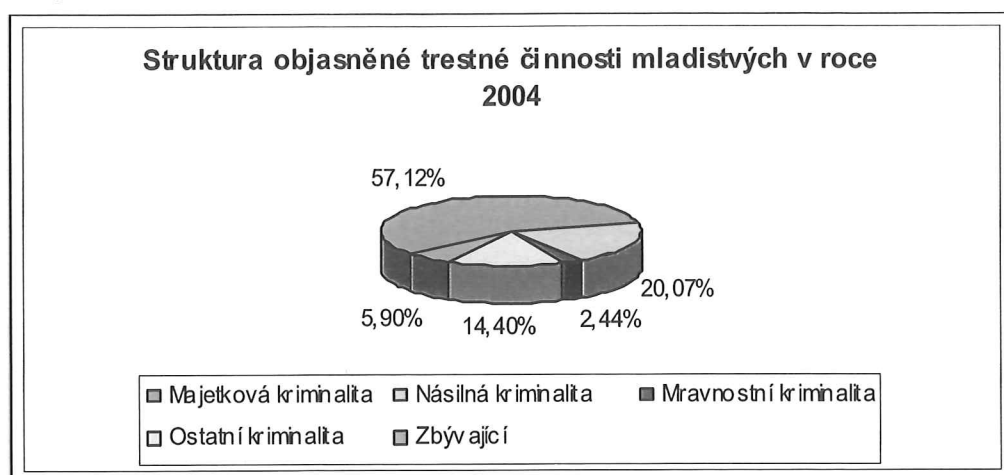
tabulka 2: Absolutní a relativní četnost zastoupení stíhaných pachatelů podle jednotlivých druhů kriminality v roce 2004

Typ trestné činnosti	Skutky						Absolutní četnost
	Dospělí		Mladiství		Děti		
	Absolutní četnost	%	Absolutní četnost	%	Absolutní četnost	%	
Majetková kriminalita	33 092	29,65	3 539	57,12%	2 273	60,87	38 904
z toho							
krádeže vloupáním	8 418		1 312		1 053		10 783
krádeže 2stopých vozidel	2 463		515		89		3 967
krádeže 1stopých vozidel	110		97		56		263
krádeže věcí z aut	2 235		250		110		2 595
krádeže v bytech	1 806		223		75		2 104
Násilná kriminalita	15 870	14,22	1 244	20,07%	806	21,56	17 920
z toho							
vraždy	229		13		4		246
loupeže	2 286		570		305		3 161
úmyslné ublížení na zdraví	5 919		362		202		6 483
nebezpečné vyhrožování	2 101		28		29		2 158
vydírání	1 173		129		126		1 428
Mravnostní kriminalita	1 150	1,03	151	2,44%	76	2,05	1 377
z toho							
znásilnění	395		22		15		432
pohlavní zneužívání ostatních	363		122		56		541
Ostatní kriminalita	17 729	15,89	897	14,40%	374	10,03	19 000
z toho							
výtržnictví	3 521		204		115		3 840
sprejerství	384		263		109		756
Zbývající	43 759	39,21	366	5,90%	205	5,49	44 330
Celkem	111 600	100	6 197	100	3 734	100	121 531

Zdroj: Policejní statistický výkaz kriminality od 1.1.2004 do 31.12.2004

Z hlediska druhu kriminality se mladiství dopouštěli nejvíce kriminality majetkové – v roce 2004 šlo o 57 % z celkového počtu zjištěných protiprávních činů mladistvých. Dále následují: kriminalita násilná – cca. 20 %, ostatní – cca. 14,5 %, mravnostní – cca. 2 % a zbývající – cca. 6 % (blíže viz graf 1).

graf 1

Co se druhů trestné činnosti týče (viz tabulka č.2), jsou u mladistvých nejčastějšími trestné činy majetkové povahy. Typickými jsou krádeže vloupáním, zejména do obchodů, pohostinských zařízení, kiosků, bytů, chat a ostatních objektů, dále ostatní krádeže, zejména krádeže dvoustupých a jednostupých vozidel, krádeže věcí z aut a bytů. Poté následují trestné činy násilné povahy, u mladistvých hlavně trestný čin loupeže a úmyslného ublížení na zdraví (v roce 2004 bylo mladistvými pachateli spácháno 13 vražd). Z ostatní kriminality jsou pro tuto skupinu pachatelů charakteristické trestné činy: výtržnictví, vydírání, sprejerství, podílnictví, též trestný čin šíření poplašné zprávy.

Samostatnou kapitolu tvoří trestné činy, jejichž předmětem je řešení drogové problematiky. Za nedovolenou výrobu a držení omamných psychotropních látek a jedů bylo v loňském roce stíháno 163 mladistvých. Mravnostní kriminalita reprezentuje jen zanedbatelnou část celkového nápadu (2 %). Otázkou však je, do jaké míry tato trestná činnost zůstává skryta z důvodu obav obětí.

Z přehledu trestní statistiky soudů vyplývá, že za rok 2004 bylo celkově odsouzeno 3 235 osob ve věku 15-17 let a 5 916 osob ve věku 18-19 let (největší počet odsouzených mladistvých osob zaznamenaly Severomoravský a Středočeský kraj). Podíl odsouzených mladistvých k celkovému stavu odsouzených činil v roce 2004 0,68 % (viz příloha č.3).

V roce 2004 byly Institutem pro kriminologii a sociální prevenci zveřejněny výsledky výzkumu kriminality mladistvých¹⁵, pod názvem: „Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí“. Vedle shrnutí statistických údajů o kriminalitě mládeže za období 1993-2002 a kriminologických reflexí nad problematikou delikvence mladistvých, byla hlavním předmětem jejich zájmu analýza ročního nápadu obžalovaných mladistvých na osmi vybraných okresních státních zastupitelstvích (celkem šlo o 484 případů). Z výzkumu vyplynulo, že jen malá část mladistvých pachatelů se dopouští závažné trestné činnosti, převážná většina se dopouští méně závažné trestné činnosti, které vévodí majetková trestná činnost (4 obžalovaní z 5 spáchali majetkový delikt bez užití násilí vůči člověku), přičemž drtivou většinu trestných činů, lze subsumovat pod trestný čin krádeže podle § 247 trestního zákona. Mravnostní kriminalita tvoří zanedbatelnou část celkového nápadu; násilná trestná činnost je otázkou spíše starších kategorií mladistvých pachatelů. Mezi pachateli převažují více jak z 90 % muži; trestná činnost je ve většině případů páchána mladistvými, kteří mají pouze základní vzdělání; dále je pro ni příznačná skupinovitost. Tři čtvrtiny mladistvých byly obžalováni pouze pro jeden skutek¹⁶. Značné škody jsou způsobeny násilným a neodborným způsobem páchání. Významnou roli sehrává též zjevný výchovný deficit, nestabilní rodinné zázemí a inklinace blízkého okolí ke kriminalitě.

Výše představená fakta o kriminalitě mladistvých lze shrnout následovně: vývoj kriminality mladistvých v ČR má od roku 1996 sestupný charakter (to se týká pouze registrované kriminality), nejčastěji jde o kriminalitu majetkové povahy, u valné většiny pachatelů se jedná o mladický výstřelek epizodického rázu, mezi pachateli převažují v poměru 9:1 chlapci¹⁷, trestné činnosti se dopouštějí mladiství hlavně ve skupině,

¹⁵ Tento výzkum byl proveden v roce 2002, tedy ještě v období před kodifikací zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže.

¹⁶ Z materiálů vlády ČR k vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež z roku 2004 (viz příloha č.2) vyplývá, jak se pachatelé z řad dětí a mladistvých v období 1999 – 2003 podíleli na jimi spáchaných trestných činech. V tomto období se dopustilo jednoho trestního skutku v průměru 68 % pachatelů z řad mládeže, dvou až pěti skutků asi 25 % pachatelů z řad mládeže, šesti až deseti skutků asi 4 % pachatelů z řad mládeže a více než jedenácti skutků asi 3 % pachatelů z řad mládeže.

¹⁷ Z analýzy skladby trestné činnosti nezletilých osob podle pohlaví, kterou ve své studii z roku 2001: „K problematice delikventní mládeže“ přináší Marešová z Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, vyplývá, že se mezi mladistvými stále častěji projevuje „feminizace“. Stejně jako chlapci se dopouštějí dívky nejvíce majetkové kriminality – nejčastěji evidovaným protiprávním činem je krádež (lze se dokonce i setkat se specializovanými skupinami dívek, které kradou věci z aut, nebo které provádějí loupežná přepadení).

kriminalita mladistvých postihuje nejvíce mladé lidi s nestabilním rodinným nebo jiným sociálním zázemím, s nedostatečnou výchovou a vzděláním.

Dalšími typickými činy jsou: křivé obvinění, křivé svědectví, padělání a pozměňování veřejné listiny, podvod, loupež, výtržnictví. Nově se objevuje i zvýšený podíl násilí při páchání trestné činnosti, který překvapivě směřuje proti bezbranným mladším dětem, či seniorům.

2. PŘÍČINY TRESTNÉ ČINNOSTI MLADISTVÝCH

2.1. Kriminogenní faktory

Jaké jsou příčiny a okolnosti vedoucí k páčání trestné činnosti? Je lidské chování, tedy i páčání trestné činnosti, předem determinováno nebo je naopak projevem svobodné lidské vůle? Existuje „rozený zločinec“? Proč vlastně existuje kriminalita? Na tyto a obdobné obecné otázky se pokouší najít odpovědi celá řada vědních disciplín jako je kriminologie, psychiatrie, psychologie, sociologie, pedagogika a další.

Trestná činnost, jakožto dílčí kategorie sociálně patologického chování, může být posuzována z více úhlů pohledu, tj. :

- a) se zřetelem na odchýlení se od platných trestněprávních norem (provinění u pachatelů z řad mládeže);
- b) se zřetelem na zákonem vymezené věkové skupiny (tj. mladiství a děti mladší patnácti let);
- c) se zřetelem na samotné pachatele trestné činnosti (individuální pachatel x okruh pachatelů daného typu trestné činnosti);
- d) se zřetelem na objektivní okolnosti spáchání trestného činu (specifická trestná činnost pachatelů spadajících do věkové kategorie mládež – bagatelní delikty, skupinové delikty...).

Teoretické přístupy, které podávají obecná vysvětlení etiologie patologického chování, pak musí při hledání příčin trestné činnosti pachatelů z řad mládeže zohlednit výše zmíněné momenty. Tato zohlednění v sobě zahrnují konkretizaci a doplnění základů zejména z oblasti psychologie a sociologie, jež se zaměřují na výklad procesů spojených s touto věkovou kategorií (např. vývojový proces - proces dospívání, proces učení, proces socializace).

Podle definice se pod pojmem *kriminogenní faktory* rozumí příčiny a okolnosti vedoucí k páčání trestné činnosti a ovlivňující vznik a vývoj kriminality.¹⁸ Jinými slovy jde o rizikové činitele (příčiny a podmínky), které vyvolávají, ulehčují nebo podporují páčání delikventní činnosti.

Trestná činnost mladistvých, nebo-li juvenilní delikvence, jakožto synonyma pro antisociální poruchy chování jedinců ve věku patnáct až osmnáct let, představuje závažný

¹⁸ Zdroj: Slovník cizích slov.

společenský problém. Proto se problematika faktorů, které toto jednání způsobují, stala předmětem zájmu mnoha společenskovědních oborů. My zde nastíníme členění kriminogenních faktorů z pohledu sociálně patologického a kriminologického.¹⁹

Ještě předtím, než však přistoupíme k samotné klasifikaci kriminogenních faktorů, je vhodné upozornit na specifika spojená s psychickým, sociálním a mravním vývojem mladistvého jedince v období dospívání²⁰, která mají z kriminologického a hlavně trestně politického hlediska významný vliv.

Vývojové aspekty mladistvých pachatelů (věková kategorie 15-18 let) se pokouší postihnout především vývojová psychologie. Podle posledních poznatků sehrávají v období adolescence (druhá fáze časového úseku dospívání) důležitou roli tyto tři vývojové složky: biosociální (zahrnuje předně tělesný vývoj a proměny s ním spojené), kognitivní (tj. všechny momenty spojené s lidským poznáním – myšlení, rozhodování, učení, adaptace apod.) a psychosociální (týká se proměn „způsobu prožívání, osobnostních charakteristik a mezilidských vztahů, resp. sociální pozice; je ve značné míře ovlivněna vnějšími faktory, především sociokulturními“).²¹ V této periodě dochází k řadě podstatných proměn a změn: dochází k sexuálnímu dozrávání; dovršuje se určitá flexibilita myšlení, která má mnohdy v důsledku nedostatku zkušeností stále kritický charakter; zájmy a postoje se zpevňují a stabilizují; v mnoha směrech dochází k završení rozvoje identity²²; dochází k změnám sociálních rolí, což vede k uvolňování se ze závislosti na rodině a její autoritě; posilují se

¹⁹ Důvod, proč zde uvádíme tyto dva pohledy, se opírá o dosavadní poznatky kriminologie při zkoumání problematiky geneze kriminality, kdy se ukázalo, že předmět pozornosti kriminologie je třeba rozšířit i na jiné sociálně patologické jevy (např. alkoholismus, toxikománie, nezaměstnanost, rozvodovost, domácí násilí, prostituce, a další), které nezřídka předcházejí nebo doprovázejí vznik kriminality.

²⁰ Dospívání reprezentuje jedno vývojové období osobnosti. Pod tento pojem se nejčastěji zahrnují dvě vývojová stádia: *období pubescence* (v závislosti na pohlaví a psychologických kritériích od 11-12 do 14-15let) a období *adolescence* (od 15-18let, resp. 20 let) - pozn. uvedené věkové vymezení odpovídá průměrnému průběhu vývoje jedince – vždy je třeba zohlednit individuální kritéria. V zahraniční odborné literatuře bývá někdy pojem adolescence chápán širěji – je do něj zahrnuta i věková hranice pro období pubescence.

²¹ Srov. Večerka, K. a kol.: *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. Praha: IKSP, 2004, s. 35.

²² Období dospívání je často spojováno s tzv. krizí osobnosti, tj. období pochybností, kdy si jedinec hledá vlastní sexuální orientaci, zkouší si různé sociální role, formuje svoje životní postoje apod. Toto pojetí však není zastáváno obecně. Existují totiž názory, že krize osobnosti je spíše okrajovou záležitostí závisející na osobnostní a situační charakteristice daného jedince; dospívání je pak pojato jako proces pozvolné transformace pocitů, názorů a postojů a jako období hledání a přehodnocování.

vztahy k vrstevnické skupině - s tím souvisí zvýraznění přátelských popř. partnerských vztahů; je ukončeno základní příp. jiné vzdělání, završuje se příprava na budoucí profesi, volba povolání atd. A snad právě pro tuto řadu proměn mají mladiství v této evoluční fázi více problémů a starostí s přizpůsobováním svého chování normám, které na ně klade společnost, instituce, média, vrstevníci, kamarádi, rodina, či oni samotní, což se ve svém důsledku může stát odrazovým můstkem k delikventnímu chování.

Podle našich pedopsychologů Langmeiera a Krejčířové, jsou problémy mladých lidí v dnešní společnosti způsobeny zejména těmito rozpory:

- „rozpor mezi fyzickou a sociální zralostí“ (např. požadavek nutnosti vzdělání a pocit zralosti pro ekonomickou aktivitu);
- „rozpor mezi rolí a statusem“ (dvoje role – od fyzicky zralých se na jedné straně očekává odpovědné postavení v roli dospělého, na druhé je však na ně stále nahlíženo jako na nedospělé – princip ochrany a kontroly);
- „rozpor mezi hodnotami mladé a starší generace“ (generační konflikt, souvisí s postupným uvolňováním vazeb na rodiče, školu, a naopak s posilováním vazeb na vrstevníky, přátele);
- a s tím související „rozpor mezi hodnotami rodiny a vnější společnosti“.²³

Pokud se tyto rozpory mladým jedincům nezdaří adekvátním způsobem vyřešit, vzniká riziko možného selhání.

Poznatky vývojové kriminologie v oblasti delikvence mládeže byly verifikovány ve více než stovkách výzkumů a studií jak v rámci Evropy tak i mimo ni, a přinesly řadu zajímavých zjištění (R. A. Mendel, 2002):

- pouze malé procento mladých lidí se stává chronickými mladistvými pachateli (epizodický charakter delikvence mladistvých);
- kriminální dráha téměř vždy začíná v období dětství;
- osoby, ze kterých se stanou chroničtí pachatelé závažných a násilných trestných činů, se většinou vyvíjejí podle předvídatelných fází;
- na počátku trestné činnosti sehrávají významnou roli rizikové a ochranné faktory, které na mladistvého působí (model sociálního vývoje);
- rodina je podle mnoha studií nejvýznamnějším činitelem, který může vést ke vzniku kriminální kariéry;

²³ Langmeier, J., Krejčířová, D.: Vývojová psychologie. Praha: Grada, 1998, s. 157 a násl.

- s příchodem období dospívání mohou styky s delikventní vrstevnickou či obdobnou skupinou značně zvýšit riziko spáchání trestného činu;
- většina mladých lidí, kteří se dopustí trestné činnosti v období dospívání, od ní do začátku dospělosti upustí.²⁴

A. Sociálně patologické hledisko

Juvenilní delikvence, je jednou z forem sociálně patologických jevů²⁵. Faktory působící při vzniku sociálně patologických jevů, tedy i juvenilní delikvence, lze v zásadě rozdělit do dvou kategorií: endogenní faktory a exogenní faktory.

Endogenními (vnitřními) faktory rozumíme činitele vnitřní povahy, přicházející z vnitřního prostředí jedince. Ve své podstatě jde o faktory biologické. Sociálně patologický přístup, jak již samotný název napovídá, však nechává tento druh faktorů spíše v pozadí, a to proto, že u sociálně deviantního chování ať jedince či skupin akcentuje především hledisko sociální.

Exogenními (vnějšími) faktory se pak rozumí činitele vnější povahy, přicházející z jeho vnějšího prostředí. Ve vnějším prostředí se realizuje komunikace jedince se společností, přičemž každý jedinec je ovlivňován blízkým (mikrosociální prostředí) a vzdálenějším okolím (makrosociální prostředí). Teorie sociálních deviací si tedy všimají problémů jako jsou socializace, sociální učení, sociální struktury a v tomto směru interakce referenčních sociálních skupin (rodina, škola, kamarádi, party atd.), institucí (předškolní a školní zařízení, ústavy, internáty atd.) a sociálně kulturních vlivů (společenský systém

²⁴ Srov. Mendel, R. A.: Méně slov a více pomoci. Praha: IKSP, 2002.

²⁵ Vedle pojmu sociálně patologický jev se čím dál častěji objevuje pojem sociální deviace. Sociální deviace - odvětvová sociologie, která se zabývá zkoumáním abnormálních a "nezdravých" podmínek pro průběh sociálních procesů, popřípadě těmito procesy samými. Dále se zabývá výzkumem a teoriemi chování, jež se odchylují od společenských nebo skupinových norem. Sociální deviace zahrnuje v širším smyslu jakýkoliv jev odchýlený od normálu. Existují čtyři základní obecné teorie vysvětlující vznik sociálních deviací: a) teorie kulturního přenosu (vychází z tvrzení, že deviantní chování je naučeno stejným způsobem jako chování konformní, tj. interakcí s ostatními lidmi), b) teorie subkulturálního tlaku (předpokládá, že v každé společnosti vznikají situace, na něž určitá část populace reaguje nonkonformním způsobem chováním), c) teorie kontroly (vysvětluje deviantní chování oslabením či absencí sociální kontroly; pokud působí sociální kontrola, chovají se lidé konformně), d) teorie etiketizační (chápe sociální deviaci jako výsledek efektivního označování některých lidí za deviantní jinými sociálně významnými lidmi).

hodnot, vliv médií, příslušnost k určité společenské vrstvě, způsob trávení volného času atd.).

B. Kriminologické hledisko

Dosavadní kriminologické znalosti o příčinách kriminality nepřinesly jednoznačnou odpověď, která by obecně vystihla dynamiku etiologie kriminality.²⁶ Současné přístupy zaměřují svoji pozornost zejména na dvě základní oblasti, jež při kriminogenezi sehrávají zásadní význam: faktory prostředí a faktory osobnostní. V odborné literatuře se pak v závislosti na zaměření jednotlivých kriminologů setkáváme s různým členěním vlastních kriminogenních faktorů. V této práci vycházíme z klasifikace obsažené v obecné části Kriminologie (Zapletal a kol., 1994) kapitola: „Příčiny a podmínky kriminality“²⁷, která kriminogenní faktory třídí na: subjektivní a objektivní.

Subjektivní faktory tvoří soubor individuálně osobnostních faktorů²⁸, jež spočívají v psychických a fyzických vlastnostech chování daného jedince, příp. v patologii jeho chování.

Objektivní faktory představují soubor sociálních faktorů, tj. rodina, škola, vrstevnická skupina atd. v užším smyslu slova, ale i celospolečenské prostředí v širším smyslu (např. sociálně kulturní, politické, právní, ekonomické, nebo viktimologické faktory).²⁹

Závěrem zde uvádíme schéma, jež vychází z obou výše nastíněných klasifikací. Schéma znázorňuje vzájemnou provázanost a spojitost mezi jednotlivými kriminogenními faktory. Šedé pole „jedinec“ reprezentuje endogenní a individuálně osobnostní

²⁶ Štěchová, M., Večerka, K., Holas, J.: Rodinné zázemí dětí s poruchami chování. Kriminallistika, 2000, roč. 33, č. 2. Podle autorů akceptuje současná kriminologie obecně čtyři oblasti, ve kterých se mohou kriminogenní faktory vyskytovat, a to: a) jedinec se svými dispozicemi a osobností; b) rodina, ve které vyrůstá; c) širší sociální okolí, do kterého pozvolna vzrůstá, jako škola, vrstevnické skupiny, sousedství, obec apod.; d) společnost se svými problémy v oblasti sociální, ekonomické, kulturní atd.

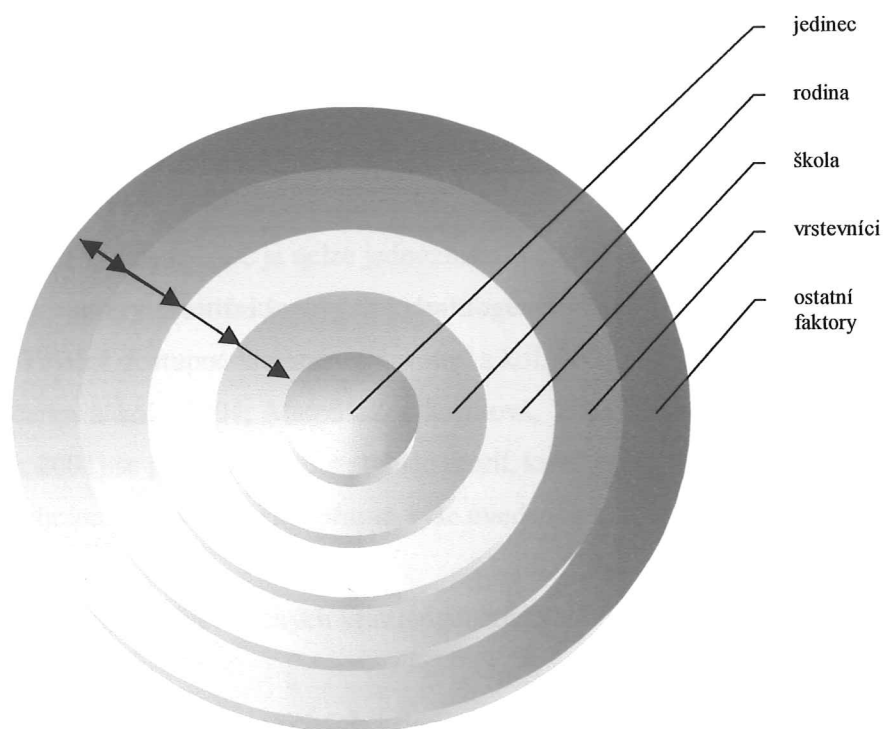
²⁷ Srov. Zapletal, J. a kol.: Kriminologie. Díl I. Obecná část. Praha: PA ČR, 1994, s. 36-43.

²⁸ Osobností rozumíme relativně trvalé uspořádání biologických, psychologických a sociálních charakteristik člověka do jedinečného celku duševních dění.

²⁹ V souvislosti s etiologií juvenilní delikvence se pozornost zaměřuje na rodinné prostředí, alkoholismus příp. jiné patologické návyky rodičů, nezaměstnanost, vliv skupin vrstevníků na delikvenci, vztah drogové či jiné závislosti a trestné činnosti mladistvých, vliv různých životních stylů či způsob trávení volného času na chování dospívajících.

kriminogenní faktory, tj. biologické a psychologické vlastnosti jedince. Zbývající barevná pole - „rodina“, „škola“, „vrstevníci“, a „ostatní faktory“ - pak společně tvoří soubor exogenních sociálních kriminogenních faktorů, tj. sociální mikro- a makrokosmos jedince. Vývoj osobnosti je určován vzájemnou interakcí vnitřních a vnějších vlivů.

Schéma kriminogenních faktorů

2.2. Teoretické přístupy k etiologii trestné činnosti mladistvých

Z vědeckých disciplín, které se zabývají fenoménem kriminality, zaujímá přední postavení kriminologie³⁰. Samotný pojem kriminality mládeže, se v kriminologické literatuře objevil až na konci 19. století, kdy představitelé francouzské kriminálně sociologické školy (Fouilleé, Joly, Duprat) ve svých analýzách vazeb mezi delikty a

³⁰ Kriminologie je věda o kriminalitě, o jejích pachatelích a obětech a o její kontrole.

osobnostními dispozicemi pachatelů využívali statistických údajů o delikvenci mládeže shromážděných do té doby ve Francii.

Obecné příčiny vzniku a existence kriminality se snaží objasnit řada kriminologických škol a směrů. Jejich stručný chronologický přehled, vývoj a klasifikaci jsme zobrazili ve dvou tabulkách, jež jsou součástí přílohy č. 4 a 5. Zde vycházíme z klasifikačního systému, jež dělí kriminologické teorie podle vědních oborů, o jejichž poznatky (včetně uplatnění jejich metod) se při vysvětlování svých tezí převážně opírají, na:

- **směry převážně biologických kriminogenetických teorií;**
- **směry převážně psychologických kriminogenetických teorií;**
- **směry převážně sociologických kriminogenetických teorií.**

K tomuto členění přidáváme navíc kategorii teorií a koncepcí, které jsou z hlediska kriminogeneze významné, leč je nelze jednoznačně do výše uvedených směrů zařadit:

- **směry multifaktorových kriminogenetických teorií.³¹**

Z aktuálně dostupné literatury (Novotný a kol. 2001; Kuchta a kol., 2005; Čírtková, 1998, Večerka a kol., 2004; Matoušek a Kroftová, 2003; Prim, 2004; Munková, 2001; Pavlovský, 2001) se pokusíme podat přehled teorií, které jsou zvláště významné pro výklad juvenilní kriminality, zachovávaje přitom výše uvedenou klasifikaci.

2.2.1. Směry převážně biologických kriminogenetických teorií

Směry převážně biologických kriminogenetických teorií odvozují svůj vznik od italské kriminálně antropologické školy, jejímž zakladatelem byl Cesare Lombroso.³² Lombroso a jeho následovníci se domnívali, že kriminalita je biologicky - především geneticky - podmíněná. Pozdější koncepty zkoumající genetické faktory a jejich souvislosti s kriminalitou vedly ke studiím genealogickým a studiím genetickým, k typologickým metodám apod. Dnes je centrem zájmu biologicky orientovaných teorií spíše oblast

³¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 68 a násl.

³² Lombroso přišel nejprve s učením o rozeném zločinci (reo nato) – vycházející z teze, že zločinnost se dědí a vzniká z určité kriminální vloh. Později své názory revidoval a zohlednil ve své typologii pachatelů; v typologii uvedl rozeného zločince (tělesně a duševně stigmatizovaný) vedle dalších pěti – pachatel z vášně a náruživosti, duševně nemocný pachatel, příležitostný pachatel, recidivující pachatel a zdánlivý pachatel.

biochemie a neurofyziologie. Dále přinášíme stručný přehled jednotlivých oblastí, jež se staly předmětem analýz mnoha biologicky orientovaných kriminologů.

Při narození si s sebou člověk přináší na svět určité biologické dispozice. To, zda se stane delikventní, je podmíněno velice komplexně. Z *hlediska genetiky* se zkoumá, zda může být určitá genetická dispozice biologickým činitelem delikventního chování. Se systematickým studiem dědičnosti delikvence, se započalo až ve 20. století; především je třeba vyzdvihnout výzkumy americké, skandinávské a německé. Obzvláště známými se staly studie dvojčat (šlo o studie porovnávající výskyt určitého znaku mezi skupinami jednovaječných a dvojevaječných dvojčat), studie adopční (tyto studie analyzovaly výskyt kriminality u synů, jejichž biologický nebo adoptivní otec se dopustil určitého typu trestné činnosti), nebo studie rodokmenů sebevrahů (předmětem zájmu zde byla rodová zátěž u vybraných generací). Výsledky těchto studií nepotvrdily existenci specifické genetické dispozice k delikventnímu chování. Podle nich nejsou genetické vlohy ani dobré ani špatné, mohou jen zvýšit pravděpodobnost rizika, že dojde k určitému nežádoucímu chování. Při vzniku delikventního chování přikládají větší váhu vlivu prostředí, než-li vlivu genetické zátěže.³³

Vedle dědičných faktorů, byly výzkumu podrobeny také *faktory konstituční*, tj. tělesné (somatické) a psychické (mentální) dispozice jedince. První průkopníci³⁴ této koncepce se domnívali, že delikventní jedinci se od nedelikventních odlišují osobitými psychickými a fyzickými anomáliemi - např. stavbou lebky, uzpůsobením smyslových orgánů, či určitými mentálními vlastnostmi (lenost, nezdrženlivost, snížený práh bolesti, přecitlivělost apod.), z čehož usuzovali, že delikventi jsou zvláštní odrůdou lidského druhu. Jiní badatelé, kupříkladu představitelé tzv. „konstituční školy“, vytvořili typologie kriminálních pachatelů, založené na úzké vazbě genetických a konstitučních dispozic.³⁵ Současné moderní teorie se ve svých studiích zaměřují spíše na objasňování souvislostí

³³ Srov. Matoušek, O., Kroftová, A. : *Mládež a delikvence*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003, s. 21 – 25.

³⁴ Patří sem představitelé biologicky zaměřených teorií vycházející z biologického determinismu, a jejich koncepce: fyziognomistická (hledající vztah mezi rysy obličeje, gesty a povahovými vlastnostmi - *Lavarter*), frenologická (považující zločin za výsledek nižších sklonů a rysů osobnosti, které jsou dány tvarem lebky, mozku a chováním - *F. J. Gall*) a kriminálně antropologická (patří sem Lombrosova teorie o tzv. rozeném zločinci - vedle *Lombrosa* např. *Garofalo*).

³⁵ Znáмым představitelem tzv. „konstituční školy“ byl německý psychiatr *Kretschmer*, který vytvořil svoji konstituční typologii delikventů (vycházejí přitom z lidské konstituce, tj. ze souboru všech zděděných tělesných a duševních vlastností): pyknický typ, astenický typ, atletický typ a dysplastický typ.

mezi kriminalitou a biochemickými procesy probíhajícími v lidském těle, které jsou sto vyvolat změnu v chování jedince a stát se tak podnětem k páčání trestné činnosti. Významnou oblast výzkumu prezentují klinické studie věnující se *problematice mozku a nervové soustavy* - tyto studie analyzují např.: možnosti eventuální vazby mezi kriminálním jednáním a poruchou nebo onemocněním mozku;³⁶ souvislosti mezi kriminálním jednáním a abnormálními výsledky EEG (elektroencefalograf);³⁷ vlivy minimální mozkové dysfunkce (dnes je tato porucha označována termínem hyperaktivita – angl. zkratka ADHD) na impulzivitu chování, na schopnost koncentrace, na výkyvy nálad apod.;³⁸ vlivy určitých chemických látek na zvýšení reaktivity autonomního nervového systému (ANS). Za zmínku stojí i tzv. „*arousal theory*“ (nebo-li neuropsychologická aktivační teorie, též teorie vzrušení), se kterou v roce 1991 přišel Lee Ellis. Ta upozorňuje na skutečnost, že různí lidé potřebují vzhledem k jejich odlišným genetickým a sociálním determinantám k optimální funkci CNS různou intenzitu vnějších podnětů. Podle této teorie pak některé behaviorální vzorce chování uplatňované v období dětství a dospívání (např. hyperaktivita u dětí, nadměrné vyhledávání výrazné stimulace, potřeba hazardních akcí u dospívajících) vedou pravděpodobně později k vyšší kriminalitě spojené s napadáním druhých osob, k alkoholismu, toxikomanii, patologickému hráčství apod.

Z dalších výzkumů, tentokrát již ne z oblasti neurofyzologie, nýbrž z *oblasti biochemie*, zde zmiňujeme studie, které se zaměřily na zkoumání negativního vlivu zvýšené hladiny neurotransmiterů³⁹ na agresivitu, hyperaktivitu či tendenci k nízkému sebehodnocení, dále studie, které hledají souvislosti mezi nadměrnou produkcí mužského

³⁶ Americké studie skutečně potvrdily význačný vztah mezi určitými druhy onemocnění mozku a náhlými záchvaty agresivního chování.

³⁷ Studie výsledků EEG provedené mezi „normálními“ adolescenty, tj. osobami ve věku od 16 do 18 let, a adolescenty s problémovým chováním ukazují 50 – 60 % vyšší zastoupení abnormit elektroencefalografického záznamu mozkové činnosti právě u skupiny adolescentů s problémovým chováním (viz Kuchta, J. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 66).

³⁸ Některé výzkumy zabývající se syndromem hyperaktivity ukazují na souvislost mezi hyperaktivitou diagnostikovanou u dětí a jejich pozdějšími delikventními projevy (např. potíže s adaptací na prostředí, impulzivita, agrese, záchvaty vzteku, nízké sebehodnocení). Nejnovější studie předpokládají 16-30 % výskyt syndromu hyperaktivity u mladistvých ve výkonu trestu nebo ochranného opatření (viz Matoušek, O., Kroftová, A. : *Mládež a delikvence*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003, s. 27 - 29).

³⁹ Neurotransmitery jsou chemické látky, jež mají schopnost ovlivňovat aktivitu mozku.

pohlavního hormonu testosteron a agresivním chováním, nebo studie, které se zabírají vlivem životního prostředí či chemicky upravené stravy na lidský organismus.⁴⁰

Pokud jde o vrozené mentální dispozice, byly velmi často u pachatelů trestné činnosti diagnostikovány *psychiatrické odchylky od normy*. Dříve se pro takové odchylky užívalo označení: psychopatická osobnost (u níž šlo o poruchu osobnosti, která člověka stavěla mimo normu), akcentovaná osobnost a anomální osobnost (tyto dva typy poruch představovaly méně výrazné odchylky od normy). V současné klasifikaci, podle platné 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí, se používá pouze pojem specifická porucha osobnosti. Ve své podstatě jde o poruchu, která se u postižené osoby projevuje nápadnými povahovými vlastnostmi, jimiž trpí buď sama takto postižená osoba nebo její okolí. Specifické poruchy osobnosti mají relativně trvalý ráz. Jejich dynamika je pozvolná a odpovídá dynamice jednotlivých vývojových fází. Právě u dětí a mladistvých je nesnadné rozpoznat, zda jsou jejich povahové vlastnosti jen projevem procesu dospívání, nebo zda již jde o projev počínající poruchy. Z hlediska juvenilní delikvence mohou mít význam tyto druhy osobnostních poruch: dissociální porucha osobnosti⁴¹, emočně nestabilní porucha osobnosti a smíšená porucha osobnosti (do těchto druhů poruch osobnosti klasifikace dále zařazuje návykové a impulzivní poruchy – patologické hráčství, pyrománie, kleptománie).⁴²

Určitou úlohu v procesu kriminogeneze sehrávají ještě další dva konstituční faktory. Těmito faktory jsou jednak snížená *úroveň rozumových schopností*, o které se podrobněji zmíníme v následující části této kapitoly, a jednak *příslušnost k pohlaví*. Jak vyplynulo ze statistických a výzkumných dat, které jsme prezentovali v první části této práce, je 90 % juvenilní kriminality - přestože byl v posledních letech zaznamenán mírný

⁴⁰ Příkladem může být negativní vliv fosfátových barviv na chování dětí a dospívajících zaznamenaný v USA a Německu.

⁴¹ Podle Pavlovského přicházejí z hlediska forenzní psychiatrie z diagnóz adolescentního věku do úvahy poruchy chování dissociálního rázu, a to ve dvou formách. *Socializovaný typ poruchy chování* se projevuje dissociálním chováním, kterého se jedinec dopouští jako člen skupiny, party nebo tlupy (tato společenství se vyznačují určitou hierarchií a programem; vůdcové ovlivňují nebo spíše ovládají své členy pomocí alkoholu, drog, sexuální promiskuitou a odporem k autoritám). *Nesocializovaný typ poruchy chování* se projevuje krádežemi, destruktivním chováním vůči majetku rodičů, někdy i fyzickým násilím vůči nim; takto postižení jedinci se nezapojují mezi své vrstevníky, tyranizují mladší sourozence, odmítají autoritu, jsou krutí; tato porucha vzniká nejčastěji v důsledku narušení vztahu k některému členu rodiny.

⁴² Pavlovský, P.: Soudní psychiatrie pro právníky. Praha: Karolinum, 2001.

nárůst kriminality páchané dívkami - přisuzován mladistvým pachatelům mužského pohlaví. Tento poměrně vysoký rozdíl v míře chlapecké a dívčí kriminality je připisován na jedné straně odlišnému způsobu výchovy chlapců a dívek (chlapci obecně podléhají menší kontrole ze strany rodičů, více než rodinnou vazbu preferují vazbu k vrstevníkům), na druhé straně vyšší agresivitě dospívajících mužů, která je způsobena vyšší hladinou testosteronu.⁴³

K výkladu o konstitučních faktorech lze závěrem dodat, že ani tyto faktory nelze považovat za obecnou příčinu kriminálního chování. Vývoj mladého člověka, ať již po stránce fyzické nebo duševní, je podmíněn velice komplexně a individuálně. Mimo to je nutné si uvědomit, že probíhá v sociálně mnohovrstevném kontextu. Některé z těchto faktorů mohou mít určitý predisponující charakter (např. syndrom hyperaktivity, vrozené osobnostní dispozice), avšak samy o sobě nejsou výlučnou kriminogenní příčinou.

Kriminogenetické teorie, které se pokoušejí o výklad vzniku kriminálního jednání na základě biologických determinant, zažívají na konci 20. století svoji renesanci. Z dosud provedených genetických, biochemických a neurofyziologických výzkumů vyplynulo, že biologické dispozice nejsou samy o sobě obecnou příčinou kriminality. Zároveň však díky nim bylo potvrzeno, že kombinace biologických dispozic s jinými nepříznivými faktory sociální povahy, zvyšuje pravděpodobnost delikventního chování. Biologicky orientovaným přístupům bylo vyčítáno, že se ve svých studiích zaměřují hlavně na pachatele, kdežto ostatním faktorům (vliv sociálního prostředí, podíl oběti v kriminogenezi) přisuzují vesměs druhořadý význam. Jistou rezervovanost vůči těmto teoriím způsobil jednak fakt, že přináší relativně málo nových poznatků do oblasti prevence, jednak i fakt, že některé koncepce byly zneužity totalitními režimy 20. století k odstranění biologicky „méněcenných“ jedinců.

2.2.2. Směry převážně psychologických kriminogenetických teorií

Směry převážně psychologických kriminogenetických teorií zaměřují svůj výzkum na osobnost pachatele (tzv. kriminální osobnost), včetně řady jejích složek tvořících tzv. strukturu osobnosti. Přední úlohu v odhalování psychologických aspektů kriminality

⁴³ Endokrinologické výzkumy vlivu zvýšené hladiny mužského pohlavního hormonu testosteron na agresivitu však doposud jednoznačně tuto tezi nepotvrdily.

sehrává kriminologická psychologie⁴⁴, která hledá odpovědi na otázku jak se člověk stává delikventní, tj. jaké duševní pochody a vlastnosti uvozují vznik trestné činnosti (procesuální/dynamický přístup), a jakými psychickými zvláštnostmi se vyznačují pachatelé trestné činnosti jednak vůči nepachatelům a jednak mezi sebou navzájem (strukturální/typologický přístup).⁴⁵

Na počátku tohoto směru stála metoda Binet-Simonova inteligenčního testu rozvinutá Goddardem⁴⁶, která nejen u mladistvých ale i u ostatních pachatelů prokázala abnormální výskyt mentální deficiencie, a která tak položila základy dnes již přehodnocené *teorie delikventa oligofrena* (tj. slabomyslného/mentálně retardovaného pachatele). Další vývoj v této oblasti s sebou přinesl například *Eysenkův model výkladu delikventní osobnosti*⁴⁷, který se opírá o nezávislé dimenze extroverze, neuroticismu a psychoticismu; *sociálně psychologické teorie kriminogeneze* Jefferyho a Akerse, založené na teorii sociálního učení, tj. učení se na modelu probíhající v určitých sociálních situacích ve dvojicích i skupinách; *psychoanalytická teorie kriminality*, která hledá příčiny delikvence v emocionálních či sociálních konfliktech v období raného dětství vycházející z tezí S. Freuda⁴⁸; *koncept psychopatické osobnosti (dnes antisociální resp. dissociální osobnost)*⁴⁹, který se rozvinul v 60. letech minulého století a o němž jsme se již zmínili u biologicky orientovaných teorií; nebo *koncepte „patologie“ myšlení* Yochelsona a

⁴⁴ Kriminální psychologie je aplikovaná psychologická disciplína, která svým zaměřením spadá do oblasti forenzní psychologie. Zkoumá psychologické příčiny páchaní trestné činnosti; předmětem jejího zájmu je tedy osobnost pachatele a oběti, výklad zdrojů kriminality a dalších sociálně patologických jevů včetně procesu viktimizace, terapie a prevence kriminality (viz Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998, s. 22-23.).

⁴⁵ Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998, s. 78 a následující.

⁴⁶ Goddard zjišťoval např. inteligenci mladistvých delikventů v nápravném zařízení, kde shledal abnormálně velký výskyt rozumově zaostalých jedinců (rozsah 25-50 %).

⁴⁷ Eysenkův model delikventní osobnosti vycházel z jeho teorie o rozdílném podmiňování. K měření škál kriminálního sklonu – škála psychoticismu, extroverze a neuroticismu - sestavil osobnostní dotazník (PEN), vytvořený speciálně pro osobnost pachatele.

⁴⁸ Freud se pokusil klasifikovat delikventy do 4 skupin, v závislosti na tom, co se podílelo na genezi jejich delikvence: neurotičtí delikventi, běžní delikventi, delikventi s organickým poškozením a situační delikventi.

⁴⁹ Jde vlastně o koncepci používanou v psychiatrické klasifikaci. Pro diagnostikování příznaků antisociálního chování po 15. roce věku obsahuje DSM-III-R (existují dva klasifikační systémy: v USA jde o DSM-III-R a v Evropě o ICD-10) deset položek, z nichž alespoň čtyři musí být splněny. Jde např. o dlouhodobou neschopnost výkonu určité činnosti (studium, práce), neschopnost přizpůsobit se právním normám, popudlivost a agresivita, bezohlednost vůči sobě i ostatním, impulsivnost či neschopnost plánování, lhaní atd.

Samenowa, která při genezi kriminality klade důraz na „kriminální“ způsoby myšlení, vyznačující se deviací, patologickou obranou (např. svalování viny na jiné).⁵⁰

Představitelé kriminologické psychologie vypracovali nemálo forenzních typologií (Čírtková, 1998), které lze zobecnit a aplikovat i na mladistvé delikventy. Na jejich základě můžeme rozlišovat pět typů mladistvých delikventů. Jsou to:

- mladiství s předpokladem normálního psychického vývoje, jejichž poruchy chování byly vyvolány negativními vlivy sociálního prostředí, špatnou a nedostatečnou výchovou (*socializovaný – normální typ*);
- mladiství, u kterých je delikvence vyvolána faktory, jež sebou nese období dospívání (*neurotický – emočně narušený typ*);
- mladiství, u kterých se výrazně projevují poruchy rozumových schopností anebo mentální nedostačivost (*mentálně nedostačivý typ*);
- mladiství s psychopatickými rysy osobnosti, neurotickými dispozicemi, organickými poruchami CNS různého původu apod. (*psychopatický typ, popř. psychotický typ*);
- mladiství, u nichž se na vzniku trestné činnosti podílel alkohol nebo drogy.⁵¹

2.2.3. Směry převážně sociologických kriminogenetických teorií

Směry převážně sociologických kriminogenetických teorií chápou kriminalitu jako společenský fenomén – při výkladu kriminálního jednání jednotlivců, skupin a organizací, kladou hlavní důraz na vliv sociálního prostředí. Orientují se nejen na etiologii kriminality, ale i na její kontrolu a prevenci. Při úvahách o kriminalitě zohledňují geografické rozložení kriminality, míru nezaměstnanosti, podíl překotné urbanizace, nebo aspekty migrace.⁵² Jednotlivé teorie se liší svými metodologickými východisky, strukturou i obsahem – lze je tak dále vnitřně diferencovat na *teorie sociostrukturální* (tyto teorie kladou důraz na příslušnost k určité společenské skupině; zaměřují se spíše na faktory, které nepříznivě působí ve všech oblastech sociálního života jedince a jsou způsobilé vyvolat podnět k spáchání trestné činnosti – nezkoumají však vliv rodiny, vrstevníků, školy, sociální

⁵⁰ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 71 a násl.; Večerka, K. a kol.: Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí. Praha: IKSP, 2004, s. 30-31.

⁵¹ Detailní charakteristiku jednotlivých typů přináší Čírtková v její již zmíněné práci: Kriminální psychologie.

⁵² Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 85-95.

komunity apod. horizontálně ani vertikálně, hledají příčiny kriminality v makrosopečenských podmínkách) a *teorie socioprocesuální* (kladou důraz na sociální procesy, které se uskutečňují ve vztahu jedinec --- skupina v rámci sociálních struktur; zaměřují se naopak na faktory vnějšího mikroprostředí, tj. rodina, škola atd.).⁵³

Ze sociostrukturálních teorií jsou pro výklad juvenilní kriminality zvláště důležité: teorie anomie a teorie kriminální subkultury.

A. *Durkheimova teorie anomie* stála u zrodu sociologických teorií geneze kriminality. Jako první vycházela z předpokladu podmíněnosti kriminality sociálními příčinami; kriminalitu považovala za nedílnou součást společnosti, která se stane pro společnost nebezpečnou až ve chvíli, kdy se vymkne její kontrole, tj. s nástupem anomie.⁵⁴ Tuto teorii pak dále rozvedl R. K. Merton. Stejně jako Durkheim vycházel z toho, že kriminalita je příznakem stavu sociální anomie - nevyskytuje se však ve všech sociálních vrstvách rovnoměrně, nejvíce zasahuje sociální vrstvy s nejnižšími příjmy a omezenými možnostmi. Protože v sociální struktuře chybí soulad mezi obecně uznávanými společenskými cíly a legitimními prostředky, které má jedinec jako příslušník určité sociální vrstvy k jejich dosažení k dispozici, může dojít v důsledku anomického tlaku k protizákonnému jednání. Příslušníci nejhudších vrstev totiž nedisponují stejnými legálními prostředky jako ostatní. Anomie tedy znamená užití ilegálních prostředků za účelem dosažení žádoucích, společensky uznávaných cílů. R. Agnew koncem devadesátých let minulého století rozšířil Durkheimovo pojetí o koncept napětí a tlaku. Za zdroje napětí a tlaku považuje rozpor mezi společensky uznávanými cíli a jejich skutečným dosahováním. Nemožnost dosažení těchto cílů vyvolává v jedinci anomické pocity, které jsou subjektivně vnímány jako tlak. Trestná činnost pak v závislosti na faktorech psychologické a situační povahy představuje možnou reakci na tento tlak.⁵⁵

Pro naše účely může být teorie anomie dobrým vodítkem při vysvětlování majetkové kriminality u mladistvých s nízkým nebo neukončeným vzděláním, popř. u mladistvých bez zaměstnání (tj. u mladistvých ze spodní společenské vrstvy), nebo kriminality u mladistvých z dysfunkčních rodin.

⁵³ Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998.

⁵⁴ Durkheim koncipoval anomii jako stav společenské bezzákonnosti (chaosu), kdy se zhroutily obecně uznávané sociální normy. K anomii podle něj dochází hlavně po válkách a revolucích, kdy je zároveň utlumena činnost veřejnoprávních orgánů a kdy se zvyšuje labilita sociální kontroly.

⁵⁵ Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998, s. 51-53.

B. *Teorie tzv. kriminální subkultury*, jejichž autory byli američané Cohen, Cloward a Ohlin, Miller, Wolfgang a Ferracutti, se věnovaly především charakteru delikvence městského gangu mládeže, jehož členové pocházeli zvláště z nižších společenských vrstev. Z nich lze souhrnně uvádíme následující charakteristiku: Ve společnosti existuje soustava hodnot, ovšem příležitost k jejich dosažení je diferencovaná pro příslušníky různých vrstev společnosti (legitimní cesta pro příslušníky středních a vyšších vrstev x nelegitimní pro příslušníky nižších společenských vrstev); v městských aglomeracích, kde žijí příslušníci nižší společenské vrstvy v jistém nakupení, záleží na integraci či dezorganizaci daného společenství – podle možnosti podílet se na aktivitách nelegitimní strukturované skupiny, pak vzniká subkultura: a) delikventního gangu, kde se jeho členové cvičí v kriminální činnosti (kriminální subkultura), b) únikového gangu, kde jeho členové odmítají své společenské role a určitou odpovědnost, utíkají raději k zneužívání drog (drogová subkultura); dezorganizovaná společenství selhávají při provádění sociální kontroly a dokonce umožňují vznik dezorganizované subkultury gangů; pokud mladí lidé nemají ani legitimní, ani delikventní příležitosti k seberealizaci, vytvářejí zpravidla subkulturu konfliktního gangu, který se realizuje hlavně v násilných a destruktivních činnostech.⁵⁶

Ačkoliv jsou tyto teorie kriminální subkultury do určité míry specifické pro oblast USA, dají se v našich podmínkách v modifikované podobě aplikovat na výklad skupinové kriminality, kde hraje roli např. etnický původ (u nás kriminalita rómské menšiny), nebo ideologie (hnutí skinheads, satanisté).

Ze socioprocesuálních teorií jsou pak významné: teorie sociálního učení (socializační teorie), teorie jednání, teorie kontroly, teorie labelingu a teorie životní cesty.

A. *Teorie sociálního učení*, též *socializační teorie* vycházejí z teze, že se sociálně odchýlnému chování, včetně tomu kriminálnímu, učí v průběhu procesu socializace⁵⁷ jako každému jinému chování. S ohledem na naši problematiku zde chceme připomenout dvě významné socializační teorie: teorii diferencované asociace od E. Sutherlanda a teorii sociálně kognitivního učení od A. Bandura.

⁵⁶ Srov. Večerka, K. a kol.: *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. Praha.: IKSP, 2004, s. 32.

⁵⁷ Socializací se rozumí proces, v němž si člověk osvojuje určitý systém poznatků, norem a hodnot, jež mu umožní začlenit se do určité společnosti a účastnit se jejího života. Jde o proces přeměny lidské bytosti („tabula rasa“) v bytost společenskou, tzn. o proces vrůstání jedince do společnosti. Socializace je formální (institucionalizovaná – hlavně škola) a neformální (hlavně rodina). Jako první byl pojem socializace použit E. Durkheimem, který chápal jedince jako produkt společnosti (sociální determinismus).

Teorie diferencované asociace bere za své fakt, že lidé každý den přicházejí do kontaktu jak s konformními tak nonkonformními modely chování. Jestliže u někoho kontakt s nonkonformním modelem chování výrazně převáží, může se stát, že jej bude napříště sám preferovat, zvláště pak tehdy, když nonkonformní model interpretuje jako pozitivní (např. krádeže v obchodech jako dobrodružství nikoliv jako protiprávní a společensky nežádoucí jednání). Nonkonformnímu, tedy i kriminálnímu, chování se člověk učí, nedědí jej. Ve spojení s teoriemi kriminálních subkultur a teorií napětí a tlaku tak tato teorie osvětluje příčiny, proč se někteří lidé v mládí dopouštějí trestné činnosti. Jak jsme již v souvislosti s vývojovými aspekty dospívání mladistvých pachatelů uvedli, je právě pro období dospívání typické, že mladí lidé tíhnou více k osobám stejné věkové kategorie (vrstevnická skupina, parta). Vrstevnické skupiny se vyznačují sociální selektivností a vesměs stejnorodostí, co se jejich struktury týče. Dospívající pocházející z nižších sociálních vrstev nebo z vrstev žijících na okraji společnosti se cítí oproti jiným znevýhodnění a deklasifikováni. Aby unikli frustraci a zklamání, vytvářejí si vlastní specifická pravidla, kterými upravují jak vnitřní tak vnější život skupiny, a kterými se vymezují vůči pravidlům obecně akceptovaným (normy delikventní subkultury).

Původní Sutherlendova koncepce vycházela z předpokladu, že se v určité situaci každý vyučí kriminalitě v důsledku interakce s kriminálním prostředím. Tato teze však byla zpochybněna, neboť nebylo empiricky potvrzeno, že se všichni lidé z určité subkultury stanou zločinci. Později modifikovali Sutherlendovu koncepci D. Glaser *teorií tzv. diferenciální identifikace* (zohlednil v ní roli osobnosti jedince, jež je odpovědná za to, zda dojde k identifikaci s nonkonformními vzorci chování v interakci s delikventním prostředím) a Cloward s Ohlinem *teorií diferenciálních příležitostí* (na základě výzkumů zjistili, že k tomu, aby se jedinec stal kriminální, nestačí jen příslušnost k určité sociální vrstvě, popř. skupiny, musí se zároveň jednat o skupinu kriminálně orientovanou).⁵⁸

Kognitivní teorie sociálního učení podobně jako teorie diferencované asociace uplatňuje myšlenku, že delikventní chování se osvojuje učením. Klade důraz na kognitivní aspekty procesu sociálního učení, který podle Bandura probíhá ve třech rovinách: nepřímou zkušeností získanou pozorováním chování druhých (důraz na role zprostředkovatele – rodiče, učitele, vrstevníků, hrdiny, jiné autority), přímou zkušeností v interakci se sociálním okolím, a prostřednictvím verbální nebo názorné instrukce. Jedinec na základě takto získaných poznatků a zkušeností přisuzuje vnějším situacím a podnětům

⁵⁸ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck, 2005.

určitou hodnotu, z níž pro sebe vyvodí pozitivní nebo negativní důsledky (interaktivní proces zvnitřňování norem chování). Bandurova teorie byla zásluhou Jeferryho, Burgesse a Akerse dále rozpracována a původní mechanismus učení podrobněji specifikován.⁵⁹

Teorie sociálně kognitivního učení nachází své uplatnění především v oblasti konfliktního a agresivního chování delikventní mládeže.

B. *Teorie jednání*, jejímž autorem je německý sociolog R. Bohnsack, je blízká socializačním teoriím. Je založena na tezi, že každý člen společnosti si musí osvojit základní pravidla, podle kterých se řídí v běžném společenském styku. Děti a mladiství se vůči světu dospělých nacházejí v přechodném stádiu, pro něž je charakteristická omezená kompetence aplikovat základní pravidla jednání (nedostatek kompetence jednání). V období dospívání, kdy se postupně uvolňují rodinné vazby, si mohou mladí lidé nejdříve osvojit základní pravidla společenského styku ve skupině stejně nekompetentních vrstevníků, kde nehrozí neustálá kontrola a omezování ze strany dospělých. Vrstevnická skupina ovšem nedefinuje situace v mnoha případech stejně jako dospělí, čímž se leckdy vystavuje riziku kriminalizace. Mladí lidé se společenskému jednání teprve učí a ne vždy si jsou vědomi konsekvencí, které mohou být jejich jednáním ve světě dospělých vyvolány. Získat kompetenci jednat je pro mladé jedince těžší i v případě, kdy se jejich rodina sama vzdálí společenským pravidlům.⁶⁰ V důsledku jejich omezených zkušeností (např. nedostatek informací o postihu za protiprávní jednání) a nedostatku kompetence jednat (mnoho deliktů mladých lidí má ráz „blbnutí“, které vzniklo spontánně v určité situaci) jsou mladí lidé mnohem snáze kontrolovatelní a postižitelní ze strany kontrolních instancí (např. snadná rozpoznatelnost deliktů mladých lidí, vyšší ochota doznat se k deliktu apod.) než dospělí.⁶¹

⁵⁹ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck, 2005 a Čírtková, L.: *Kriminální psychologie*. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998, s. 55-56.

⁶⁰ Podle Bohnsacka ukázala kriminologická šetření v oblasti kriminality mládeže, že delikvence mládeže je sice záležitostí všech společenských vrstev, avšak nejvíce pachatelů z řad mládeže nacházející se ve výkonu trestu pochází z nižších sociálních vrstev. Za podstatné důvody této situace považuje selhání a nedostatek podpory ze strany rodičů (např. rodiče mladých pachatelů, kteří pocházejí ze středních a vyšších vrstev, se pokoušejí, aby k trestnímu postihu vůbec nedošlo, angažují právníka apod.).

⁶¹ Stoik, O.: *Skriptum Socialisation*, Akademienverbund Pädagogische Hochschule Diözese Linz 2004, s. 23-26.

C. *Teorie kontroly* směřují svůj zájem ke studiu kontrolních mechanismů⁶², jejichž nepřítomnost vede ke kriminálnímu chování. V padesátých letech 20. století přišel *Reiss* s teorií vnitřní kontroly, která akcentuje vliv rodiny na proces socializace. Kriminogenní faktory spatřoval jednak v defektech ve vytváření vnitřních kontrolních mechanismů v období dětství, jednak v pozdějším selhávání těchto vnitřních činitelů kontroly a jednak v absenci, nebo nedostatku, sociálních regulativů chování. *Reless* doplnil teorii vnitřní kontroly o aspekty kontroly vnější (např. pozitivní vliv přátel, členství v zájmové skupině apod.). Vznik delikventního chování připisuje vzájemnému negativnímu působení vnitřních (sebekontrola) a vnějších činitelů (společenských – např. sociální tlak).

Nejnámější z teorií kontroly je pak *Hirschiho teorie sociálních vazeb*, která vychází z předpokladu, že riziko kriminality se úměrně snižuje s intenzitou, s jakou je jedinec sociálně integrován v určité skupině, popř. emocionálně připoután k určité osobě, zastává sociálně prospěšné postoje, je zapojen do společensky užitečných aktivit.⁶³ Převedeme-li tuto tezi na oblast delikvence mládeže, pak platí, že čím více jsou mladiství integrováni ve společnosti, o to více se snižuje pravděpodobnost jejich nonkonformního chování. Původní teorii Hirschi společně s M. R. Gottfredsonem přepracovává na *teorii sebekontroly*. Podle této koncepce se pachatelé trestné činnosti vyznačují nízkou schopností sebekontroly, tzn. jsou nestabilní, nejsou zaměřeni na budoucnost, ale na situace právě „nyní a zde“, jsou lhostejní k druhým, trestnou činností uspokojují své aktuální potřeby a přání.

V roce 1995 přišel CH. R. Titlei s novou koncepcí, tzv. *teorií rovnováhy kontroly*, která za kriminogenní faktor vedle nedostatečné kontroly pokládá i kontrolu nadměrnou. Pravděpodobnost kriminálního selhání vzniká tehdy, jestliže je rovnováha mezi přijímanou (represivní) a vykonávanou (autonomní) kontrolou porušena. Nedostatek represivní kontroly produkuje například majetkovou a násilnou kriminalitu nebo drogovou závislost, přemíra autonomie, tj. kontrolní moci vykonávané nad druhými, přináší jiné druhy kriminality jako například zneužívání svěřených pravomocí apod.

⁶² Kontrolními mechanismy se rozumí jednak význam a pozitivní důsledek vnější integrace jednotlivce ve skupině (rodina, příbuzní, vrstevníci, škola atd.), jednak subjektivní schopnost dodržovat sociální normy.

⁶³ Tuto tezi vyjadřuje Hirschi 4 proměnnými: attachment – se rozumí pevný emocionální vztah k blízké osobě, rodičům, učitelům, přátelům, apod. ; commitment – riziko ztráty zastávané sociální pozice v důsledku spáchání deliktu; involvement – časové vytížení v důsledku běžných aktivit ve škole, v zaměstnání a s tím související nedostatek času na hlouposti; belief – uznání konvenčních společenských hodnotových systémů a tomu odpovídající kontrola svého chování navenek.

Závěry teorií kontroly a sociálních vazeb pro kriminalitu mládeže sehrávají svůj význam zejména u mládeže s relativně pevnou delikventní biografií, která se vyznačuje nedostatky v oblasti sociálních vazeb a kontroly.⁶⁴

D. *Koncepce „Labeling Approach“* neboli *etiketizační teorie kriminality*⁶⁵ se objevuje v padesátých letech dvacátého století s nástupem kritické (radikální) kriminologie jako negace tradičních etiologicky zaměřených kriminologických směrů. Podle stoupenců etiketizační teorie totiž kriminalita neexistuje, jedná se o pouhou společenskou konstrukci, kterou vytváří instance formální kontroly, tzn. zákonodárce prostřednictvím trestněprávních zákonů a orgány činné v trestním řízení jejich aplikací, dávající určitým činům a jejich pachatelům kriminální etiketu (proces etiketování). Jeden z předních amerických představitelů tohoto přístupu *F. Tannenbaum* napsal: „The young delinquent becomes bad, because he is defined as bad.“⁶⁶

Jak se však v posledních letech ukázalo, neprobíhá proces etiketování jen na úrovni formální, ale i na úrovni neformální kontroly. Proto se současná koncepce *Labeling Approach* zaměřuje na problematiku související s neformální negativní reakcí na primární deviaci (tj. prvočin zraňující určité morální, sociální či právní normy). Neformální etiketování, tedy reakce na primární deviaci ze strany rodiny, školy a blízkého okolí, se zdá být velmi důležité z hlediska dalšího vývoje jedince, neboť jak bylo zjištěno, vede mnohem častěji k sekundární deviaci (tj. proces v němž se určitá osoba označuje, definuje, uvědomuje a sebeuvědomuje jako pachatel). Toto obzvláště platí u mladistvých prvopachatelů, kteří pod tlakem svého blízkého sociálního okolí přijmou etiketu delikventa za svou a identifikují se s ní – vydávají se na kriminální dráhu.

E. Poslední vývoj v oblasti amerického výzkumu, využívající longitudinálních studií, vnáší do kriminologického zkoumání vývojové prvky. V literatuře se proto tento přístup označuje jako *vývojová kriminologie*, která se opírá o koncepci tzv. *Teorie životní*

⁶⁴ Čírtková, L.: *Kriminální psychologie*. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998, s. 56-58; Kuchta, J., Válková, H. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck, 2005.

⁶⁵ Za teoretický zdroj koncepce *labelingu* se pokládá *teorie symbolického interakcionismu* sociologa *H. Meada* z roku 1920, kterou v padesátých letech *E. M. Lemert* rozšířil na oblast sociální patologie. Základním východiskem této koncepce je teze o sociálně selektivním sankcionování a teze o primární a sekundární deviaci, které se snaží zodpovědět otázku, proč a jakým způsobem jsou určitá jednání v rámci sociálního systému označena za „kriminální“, jaké jsou reakce na označení, a jakým způsobem se vyrovnávají označení s označením a reakcí na označení (tzv. proces etiketizace).

⁶⁶ Tannenbaum, F.: *Crime and Community*, London, 1953.

cesty / Life Course Theories, jež staví na myšlence, že se delikventní chování interaktivně mění v závislosti na změnách životního cyklu, kterým jedinec během svého života prochází. Její představitelé - např. T. P. Thornberry, R. J. Sampson, D. P. Farrington - prohlašují, že zločin je vždy výsledkem interakcí mezi pachatelem a jeho sociálním okolím.

Důležité poznatky vývojové kriminologie z oblasti delikvence mládeže jsme představili v první části této kapitoly (viz str. 17). Zde byly rovněž zmíněny dva odlišné typy mladistvých pachatelů - a to *mladistvého delikventa* a *chronického pachatele (recidivista/kriminálník)*⁶⁷ - jež vývojoví kriminologové rozlišují podle tří typů vnějších znaků: a) věk, ve kterém se u jedince objeví první problematické projevy chování; b) závažnost či vzrůstající intenzita problémů; c) věk, ve kterém dochází k vymizení delikventního chování (tzv. aging out). Na rozdíl od chronického pachatele se mladistvý delikvent potýká s normami teprve v období dospívání – antisociální projevy chování v období pubescence a adolescence. Dopouští se zejména příležitostné kriminality, ve které sehrává vliv především faktor rodinný (i generační), dále situační a skupinový. Jeho jednání se nevyznačuje nadměrnou agresivitou. Kolem osmnáctého až dvacátého roku věku u něho dochází k mechanismu tzv. aging out, tj. k poklesu až vymizení antisociálního chování – stává se konformním.⁶⁸

2.2.4. Směry multifaktorových kriminogenetických teorií

Do kategorie multifaktorových kriminologických směrů řadíme teorie a koncepce, které nelze dost dobře přiřadit k výše popsaným směrům. Tyto teorie nemají ucelený charakter, nevychází z jedné koncepce, ani z kombinace více – jejich cílem není formulace

⁶⁷ Výzkumy bylo potvrzeno, že poměrně malá skupina chronických pachatelů je odpovědná za spáchání zhruba 70-80 % všech závažných trestných činů. Pro tento typ pachatelů jsou příznačné problémy, které je doprovázejí od dětství (5.-6.rok) a jsou záhy registrovány jejich sociálním okolím (např. různé druhy poruch či handicapů, kontakt s místy formální kontroly), stupňující se v období dospívání až do doby spáchání prvního deliktu. Přičemž platí: čím dříve dojde k spáchání deliktu a čím více závažnějšího, tím se zvyšuje pravděpodobnost chronicity. Dopouštějí se především násilné a majetkové kriminality. Proti této malé skupině pachatelů stojí zbytek mladistvých /epizodických pachatelů.

⁶⁸ Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998; Kartsted, S.: Zwischen Spass und Schock. DP Speciál, 2000, Nr. 11; Mendel, R. A.: Méně slov a více pomoci. Praha: IKSP, 2002.

obecné teorie příčin kriminality, spíše jde o pokus o výklad kriminality za použití více spolupůsobících faktorů různého druhu a původu. Snaží se maximálně využít všechna dostupná a relevantní empirická data, za účelem stanovení co nejpřesnější předpovědi pravděpodobného delikventního chování, a tím zvýšit pravděpodobnost úspěchu preventivní intervence.⁶⁹

I v souvislosti s juvenilní delikvencí je v současné době aplikována myšlenka více příčin vedoucích k delikventnímu chování dítěte, které působí vedle sebe a vzájemně se ovlivňují a podmiňují. Na základě srovnávacích výzkumů mladých delikventů (např. výzkumy manželů *Glueckových*, výzkum *H. Göppingera*), byly zjištěny faktory, které mají vliv na delikvenci mládeže, z nichž uvádíme následující:

- individuální zvláštnosti podmíněné geneticky, chorobou, duševní poruchou, osobnostními dispozicemi;
- poruchy socializace v důsledku negativního působení blízkého sociálního prostředí, kulturního prostředí, subkultur, ale i neadekvátní užití formální sociální intervence;
- psychické zvláštnosti podmíněné věkem, projevy generačních protestů, odmítání autorit, vliv vrstevnické skupiny zejména v období dospívání;
- demografické faktory;
- společenské změny a posuny hodnotových orientací;
- méně závažné sociálně patologické jevy – alkoholismus, toxikomanie aj.⁷⁰

Z multifaktorové koncepce příčin delikvence vychází tzv. Greenwoodský model predikátorů delikventního chování, který je zařazen v příloze č.6.

2.3. Psychologické zkoumání příčin trestné činnosti mladistvých

V předchozí části jsme nastínili základní kriminologicko teoretické přístupy, jež podávají vysvětlení k delikvenci mladistvých pachatelů. Jak je patrné, zohledňují tyto přístupy široký okruh okolností stojících za vznikem kriminálních jevů. Psychologie (jakožto věda o člověku) a její jednotlivé disciplíny staví do centra své pozornosti lidskou osobnost (geneze, struktura, dynamika) – v našem případě osobnost pachatele.

⁶⁹ Srov. Kuchta, J. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 101.

⁷⁰ Kuchta, J. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 279.

Pojem osobnost pachatele není jednoznačně definován. Podle Čírtkové v sobě zahrnuje popis a výklad psychických charakteristik a zvláštností jedinců, kteří se dopustili kriminálního jednání.⁷¹

Ani *Pojem delikvence*⁷² nepředstavuje z pohledu psychologie žádnou homogenní kategorii. V psychopatologii se jím označuje antisociální chování, které může ale nemusí být spojeno s právními důsledky. Jindy je pojem delikvence definován jako nedostatek ve funkci svědomí, jako slabost superega, jako agrese obrácená navenek, nebo jako projev nedostatečné socializace. Na základě srovnávacích analýz jsou psychology rozlišovány tři základní formy delikventní činnosti: psychopatická forma delikvence, neurotická forma delikvence a socializovaná forma delikvence.⁷³

Psychologická etiologie se zabývá různými dimenzemi trestného činu, místa spáchání činu, osobností pachatele popř. oběti a sociálním okolím pachatele, a pokouší se je osvětlit.⁷⁴ Psychologicky orientované faktory, které se uplatňují v genezi a dynamice juvenilní delikvence, jsme již blíže zmínili v předchozích částech této kapitoly.

Vědecké poznatky o osobnostech juvenilních delikventů se opírají o tyto metody: psychologická testová vyšetření, popis znaků chování souvisejících s predelikvencí a delikvencí, studie delikventně jednajících osob, popř. případové studie. Díky nim lze dojít k určitým *psychologickým charakteristikám mladistvých delikventů*:

A. Srovnávací studie delikvence založené na psychologických testech vyvrátily předpoklad o universálních osobnostních rysech mladistvých delikventů.⁷⁵ Těmito testy

⁷¹ Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998.

⁷² Výraz delikvence pochází z lat. delinquens, což je „ten, který se dopustil přestupku“.

⁷³ Koudelková, A.: Psychologické otázky delikvence. Praha: Viktoria Publishing, 1995, s. 29-42.

⁷⁴ Například německý kriminální psycholog H. J. Schneider se ve svém článku „Kinder und Jugendliche als Mörder“ zamýšlí nad příčinami páchaní vražd mladými pachateli. Vysvětluje je s pomocí psychopatologie (vražedné jednání jako důsledek duševní poruchy, poranění mozku, defektů CNS, intoxikace), psychoanalýzy (vražda v důsledku sociální nebo emocionální deprivace v raném mládí, desintegrace osobnosti, narcisismu), teorie mezigenerační transmise (vychází z teorie cyklu násilí; násilné formě jednání se pachatel učí nápodobou buď jako pozorovatel násilí nebo jako oběť násilí), teorie generační propasti (tj. propast mezi subkulturou mládeže a světem dospělých v důsledku slabé kontroly a socializace), teorie interakce a sociálního učení (vražedné jednání jako reakce na dysfunkčnost rodiny, deficit v socializaci, fantazii a masmédiu, na frustraci či neúspěch) a situačních faktorů (Schneider, H., J.: Kinder und Jugendliche als Mörder. Kriminalistik 2002, No. 10, s. 609-616).

⁷⁵ Koudelková (1995) ve své práci „Psychologické otázky delikvence“ uvádí, že první výzkumy psychologických charakteristik delikventů kladly důraz na rozdíly v oblasti morálního jednání, další

(např. Minnesotský osobnostní dotazník - MMPI, Kalifornský osobnostní dotazník - CPI, Eisenkův osobnostní dotazník - PEN) jsou měřeny *osobnostní rysy*, které mají vztah k delikventnímu chování. U mladistvých pachatelů se vyskytují jednak zvýšené hodnoty skóre u škál psychopatie, extroverze, psychoticismu a kriminálních sklonů, a jednak snížené hodnoty skóre u škál socializovanost, sebekontrola a odpovědnost. Škála psychopatie a socializovanosti se dnes pokládají za nejjistější obecné ukazatele kriminálních sklonů. Je však třeba upozornit, že zvýšené hodnoty v izolovaných škálách neumožňují charakterizovat osobnost jako celek; aby měly pro nás relevantní škály vypovídací hodnotu, musí být kombinovány s osobnostní charakteristikou delikventa (např. postavení mladistvého v rodině či škole apod.).⁷⁶

Vedle psychologických testů zaměřujících svou pozornost na osobnostní rysy, se dále měří kvantitativní a kvalitativní *rozumové schopnosti mladistvých* pachatelů, a to především za pomoci inteligenčních testů⁷⁷. Vztah mezi sníženou inteligencí (včetně z toho plynoucích handicapů, jako např. těžkosti ve škole, neschopnost předvídat chování druhých, nízká schopnost tolerance, manipulovatelnost) a delikvencí byl opakovaně potvrzen řadou výzkumů.

B. Srovnávací studie založené na popisu chování se zaměřují na hledání osobnostních znaků, o kterých se předpokládá, že se podílí na kriminálním chování mládeže. Mezi tyto znaky patří zejména:

- *impulzivita* (tj. neschopnost odložit své uspokojení, zaměřenost na přítomnost, nezájem o budoucí následky svých činů);
- *sebeпоjetí/sebehodnocení* (většina delikventně jednajících mladistvých má negativní sebehodnocení nebo o něm nemá jasnou představu a právě kriminální čin má tuto negaci změnit; malá skupina mladistvých delikventů má naopak zvýšené sebehodnocení, což je dáváno do souvislosti s pohotovostí k agresivní obraně vlastní osoby),
- *morální narušenost* (je poruchou v oblasti vyšších hodnot – svědomí, může být způsobena různými faktory např. v důsledku neblahých sociálních poměrů,

výzkumy již klady důraz na osobnostní charakteristiky (zkoumání se týkalo: časové orientace, kognitivně a percepčně motorických funkcí, sociálního podmiňování, osobnostních profilů).

⁷⁶ Matoušek, O., Kroftová, A.: Mládež a delikvence. 2. vydání. Praha: Portál, 2003.

⁷⁷ Dnešní inteligenční testy neměří již jen globální IQ (např. kvantitativní studie inteligence delikventů používající Stanford-Binetův test), nýbrž také jednotlivé specifické funkce inteligence, tj. verbální a performanční/názorové složky (např. Wechslerovy subtesty, Porteusovo bludiště).

charakterové slabosti, návodu, antisociální povahy; většina mladistvých pachatelů dobře rozlišuje jaké chování je dobré nebo špatné, jen malá část má morální postoje zcela odlišné),

- *empatie* (podle výzkumů mají delikventi nižší schopnost empatie, hůře hodnotí situaci z pozice druhého, snadno se cítí být ohroženi, nedostatečně vnímají, chybí jim respekt k druhým lidem),
- *komunikační dovednosti a způsob řešení konfliktů* (delikventi se vyznačují nižší schopností vnímat sociální významy chování druhých, hůře tolerují dvojznačnost v sociální komunikaci, konflikty řeší méně promyšleně, zkratkovitě či agresivně),
- *úzkostnost* (delikventi mají obvykle nízkou úzkostnost), *závislost na odměně* (stejně tak jsou málo závislí na odměně)
- a *adaptabilita* (tj. odolnost vůči stresu, která vzniká kombinací zdravé a stabilní konstituce osobnosti a příznivými vlivy prostředí. Pokud je mladistvý adaptabilní, je schopen vzdorovat vůči kriminálním vlivům).⁷⁸

⁷⁸ Matoušek, O., Kroftová, A.: Mládež a delikvence. 2. vydání. Praha: Portál, 2003; Koudelková, A.: Psychologické otázky delikvence. Praha: Viktoria Publishing, 1995.

KONTROLA A PREVENCE TRESTNÉ ČINNOSTI MLADISTVÝCH

3.1. Kontrola a prevence zaměřená na delikvenci mladistvých

V roce 1899 došlo v americkém Chicagu, v souvislosti s rozšířením humanistické koncepce v trestní spravedlnosti⁷⁹, k historicky prvnímu trestnímu řízení, provedenému výhradně podle právní úpravy pro děti a mládež.⁸⁰ Byl tak položen základ pro nové a samostatné řešení problematiky delikvence mládeže (systém kontroly kriminality mládeže). Tento přístup se postupně promítl i do přístupů a právních úprav dalších států (samostatné soudy byly od dvacátých let 20. století např. ustaveny ve Velké Británii, Kanadě, Švýcarsku, Francii, Belgii, Československu, Maďarsku, Chorvatsku, Argentíně, Rakousku, Indii, Holandsku, na Madagaskaru, v Japonsku, Německu, Brazílii a Španělsku; v roce 1928 byla dokonce na konferenci v Paříži ustavena mezinárodní organizace International Association of Youth and Family Judges and Magistrates – IAYFM, prosazující zvláštní systém justice pro mládež.).⁸¹

Oblast kontroly delikvence mládeže od té doby prošla řadou změn, což je nepochybně zásluhou nashromážděných poznatků z kriminologických výzkumů a analýz, o nichž byla řeč v předchozí kapitole. Dnes je problematika delikventních dětí řešena nejen v rámci kriminální a sociální politiky daného státu, ale i na mezinárodní úrovni, o čemž svědčí řada dokumentů vydaných např. OSN nebo Radou Evropy.⁸²

⁷⁹ V trestní politice začal být vůči mládeži uplatňován výchovný cíl před ochranou společnosti, a s nezletilými pachateli se začalo zacházet odlišným způsobem než se zletilými pachateli.

⁸⁰ Chicagský soud vytvořil naprosto nové právní předpisy založeném na principu, že se děti od dospělých osob inherentně odlišují, nesou menší vinu za své činy a pravděpodobnost nápravy je u nich vyšší. Podle těchto předpisů pak děti nebyly souzeny jako dospělé osoby v oficiálním a veřejném procesu. Cílem nebylo již potrestat viníky za jejich činy, ale spíše přistupovat k dětem jako „laskavý a spravedlivý rodič“, a ve velmi osobním a neveřejném slyšení postupovat v jejich nejlepším zájmu (Mendel, R., A.: Měně slov a více pomoci. Praha: IKSP, 2002, s. 65 a násl.).

⁸¹ Mendel, R., A.: Měně slov a více pomoci. Praha: IKSP, 2002, s. 65 a násl.

⁸² Např. minimální standardní pravidla soudnictví nad mládeží (Pekingská pravidla rezoluce OSN 40/22 ze dne 29.11.1985), směrnice OSN pro prevenci kriminality mládeže (Riydské směrnice rezoluce OSN 45/112 ze dne 14.12.1990), pravidla OSN k ochraně mladistvých zbavených osobní svobody (rezoluce OSN 45/113 z 14.12.1990), Úmluva o právech dítěte z 30.09.1990 v New Yorku (vyhl. č. 104/1991 Sb.), Doporučení Rady Evropy č. R (87/20) týkající se společenské reakce na kriminalitu mládeže, Doporučení Rady Evropy

Najít adekvátní formy společenské reakce na kriminalitu mládeže je však velmi obtížný úkol.⁸³ Výsledky výzkumů - realizovaných na přelomu 20. a 21. století v USA a Evropě⁸⁴ - zaměřených na účinnost kriminální politiky však ukazují, že existuje dostatečné množství znalostí a nástrojů, jež jsou sto omezit trestnou činnost páchanou mladistvými.

Kontrola kriminality představuje obecně úsilí státu i společnosti o udržení kriminality v určitých přijatelných mezích nebo o její omezování. Uskutečňuje se prostřednictvím kriminální politiky a jejích dvou subsystémů, kterými jsou trestní politika (spočívá v aktivitách reaktivního a defenzivního charakteru, které vždy reagují na spáchání trestného činu) a preventivní politika (spočívá naopak v ofenzivních aktivitách orientovaným do budoucnosti). Kriminální politika klade důraz na strategie, které jednak

č. D (88/6) týkající se společenské reakce na kriminalitu mládeže z řad mladých pocházejících z přistěhovaleckých rodin aj.

⁸³ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck, 2005, s. 287.

⁸⁴ Výzkumy ověřující účinnost kriminální politiky (evalvační výzkumy) se nejvíce provádějí na americkém kontinentu: Z USA zde nemůžeme nezmínit tzv. Sherman Report „Preventing Crime“ z roku 1998, vypracovanou skupinou odborníků z University v Marylandu - v čele právě s L.W. Shermanem - na žádost amerického Kongresu, která hodnotí efektivitu a účinnost programů prevence realizovaných federálními a státními institucemi do 3 kategorií: „What works?“, „What doesn't work?“ a „What's promising?“, a z jejichž závěrů vyplývá poznatek o nutnosti vědecké evalvace kriminálně preventivních programů a opatření. Výzkum a evalvace však v USA patří především k aktivitám Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP - spadá pod působnost amerického federálního ministerstva spravedlnosti; na internetové adrese www.jrsa.org/jjce prezentují nástroje kvalitní prevence tzv. „tools“); v Kanadě pak k aktivitám National Crime Prevention Center (NCPC - na internetové adrese www.prevention.qc.ca/en/ poskytuje aktérům prevence dostatečný přehled informací). V oblasti evropského výzkumu zaměřeného na evalvací kriminálně preventivních opatření naopak panuje určitá zdrženlivost. Např. Při Radě Evropy působící Komise expertů spolupráce v oblasti kriminální prevence se v roce 2002 shodla na tom, že o společném výzkumu a evalvací v oblasti kriminální prevence nemůže být řeč. Naopak na zasedání Rady EU v květnu roku 2001 bylo rozhodnuto o výstavbě Evropské sítě kriminální prevence (EUCPN, nebo-li European Crime Prevention Network; internetová adresa www.crimeprev.dk/eucpn); hlavními cíly Sítě má být především identifikace osvědčených postupů v oblasti prevence kriminality a vzájemné sdílení zkušeností mezi členskými státy, shromáždění a vyhodnocování informací o kriminalitě a preventivních aktivitách, usnadnění výměny informací uvnitř Sítě, rozvoj spolupráce mezi členskými státy (např. „Projekt Beccaria - management kvality v prevenci kriminality“), podpora vytváření strategií prevence kriminality od úrovně lokální až po úroveň národní, organizování seminářů a konferencí s cílem podpořit a zvýšit kvalitu dosavadních aktivit v oblasti prevence kriminality (Meyer, A., Marks, E.: *Die Kriminalprävention. Europäische Beiträge zu Kriminalität und Prevention. Zeitschrift des Europäischen Centrum für Kriminalprävention*, 8 Jg., Heft 1/2004, s.16-20).

trestnou činnost potlačují (represivní strategie), a jednak trestné činnosti předcházejí (preventivní strategie).⁸⁵

Represivní strategie se realizují hlavně v rámci *trestně právní kontroly* (někdy se mluví o tzv. formální kontrole kriminality), jež zahrnuje činnost státních institucí. Trestní politika pak určuje cíle a instrumenty kontroly kriminality pomocí trestního práva. Působnost trestní politiky se vedle legislativní činnosti vztahuje také na oblast činnosti trestních orgánů (tj. systém justice, policie, státní zastupitelství a vězeňství). Za nejdůležitější funkci trestní politiky lze považovat možnost ovlivňování trestní legislativy.⁸⁶

Preventivní strategie se uskutečňují v rámci *kriminální prevence* (v souvislosti s ní se někdy mluví o tzv. neformální/preventivní kontrole kriminality).⁸⁷ Preventivní kontrola, prováděná v rámci preventivní politiky státu spoléhá především na nerepresivní prostředky. Zabývá se eliminací sociálně patologických jevů a snižováním delikventního chování u rizikových skupin nebo recidivních pachatelů. Okruh subjektů preventivní politiky zahrnuje mimo orgány činné v trestním řízení - systém justice, policie, státní zastupitelství, a vězeňství (které ovšem nehrají hlavní roli), i další instituce - jako např. orgány veřejné správy, zájmová sdružení občanů, církve, podnikatelské subjekty a jednotlivé občany.

Podle struktury - obsahového zaměření - se kriminální prevence člení na *prevenci sociální* (zaměřenou na sociální faktory kriminality, které jsou významné také pro náležitou socializaci člověka), *situační* (zaměřenou na kriminogenní situace, tj. hlavně na zmenšování příležitostí k páčání trestných činů) a *viktimologickou* (aplikující poznatky o možnostech ochrany před trestnou činností a pomoci obětem trestných činů).

Podle adresátů preventivních aktivit se pak člení na *prevenci primární* (adresátem je celá společnost či veškeré obyvatelstvo některé lokality nebo skupina demograficky vymezených osob),⁸⁸ *sekundární* (zaměřenou na potenciální pachatele trestné činnosti, nebo na potenciální oběti trestných činů, a na kriminogenní situace) a *terciální*

⁸⁵ Novotný, O., Zapletal, J.: Kriminologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 19-20 a 158-159.

⁸⁶ Musil, J.: Úloha trestní politiky při reformě trestného práva. Trestní právo, 1998, roč. 3.

⁸⁷ Novotný, O., Zapletal, J.: Kriminologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 19-20 a 158-159.

⁸⁸ Primární prevence zahrnuje především výchovné, vzdělávací, volno časové, osvětové a poradenské aktivity zaměřené zejména na nejširší veřejnost. Těžiště primární prevence spočívá v rodinách, ve školách a v lokálních společenstvích.

(orientovanou na skutečné pachatele trestné činnosti a na oběti trestných činů a na předcházení recidivy).⁸⁹

I represí je ovšem možné dosáhnout preventivních účinků – v této souvislosti se podle účinku trestně právních sankcí rozlišuje *prevence generální* (spočívá v odstrašujícím účinku hrozby trestem, jež je zakotven v trestním zákoně, vůči širokému okruhu potenciálních pachatelů), *speciální* (předpokládá odstrašující účinek již uloženého trestu usvědčeným a odsouzeným pachatelům vůči ostatním potencionálním pachatelům) a *individuální* (založeno na předpokladu, že v průběhu výkonu trestu dojde k resocializaci pachatele, v jejímž důsledku v budoucnu od páchání trestné činnosti upustí).⁹⁰

3.2. Aktuální přístupy v oblasti kontroly trestné činnosti mladistvých

V trestní politice uplatňované vůči delikventní mládeži se lze od druhé poloviny 20. století setkat se třemi rozdílnými přístupy ke kriminalitě mládeže. Mezi ně patří: rehabilitativní, retributivní a restorativní přístup.

a) *Rehabilitativní (nápravný) přístup* se uplatňuje od šedesátých let dvacátého století, a je spojen s myšlenkami teorie Labeling Approach, o kterých jsme se podrobně zmínili v předchozí kapitole. Zastánci tohoto směru poukazují na neefektivnost a škodlivost zpřísnění postihu mladistvých delikventů (např. kriminalizace či postih některých sociálně patologických forem jednání – gamblerství, záškoláctví apod.) a na negativní důsledky spojené s jejich nadměrnou kontrolou ze strany formálních i neformálních instancí kontroly. V zemích, kde se tento přístup uplatňoval, byly do oblasti trestní represe zaváděny prvky welfare modelu (model sociálního státu), a to zpravidla v rámci samostatného systému trestného soudnictví nad mládeží, s důrazem na léčení a ochranu delikventních dětí a jejich neintegraci do společnosti, na diverzi v trestním řízení.⁹¹ Důvodem, proč bylo v některých státech od tohoto modelu upuštěno, byla určitá deziluze, podložená studii efektivity a někdy též kontraproduktivity řady rehabilitativních programů.

⁸⁹ Novotný, O., Zapletal, J.: Kriminologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 20.

⁹⁰ Zoubková, I.: Kontrola kriminality mládeže. Pelhřimov: Aleš Čeněk, 2002, s. 45-48.

⁹¹ Rehabilitační teorie přišly s řadou strategií a programů pro převýchovu určitých skupin pachatelů, měly vliv na budování vězeňských zařízení a realizaci různých převýchovných programů; v trestním řízení se uplatňuje individualizace a diferenciacie pachatele a vlastního trestného činu a alternativní tresty namísto odnětí svobody.

b) Od osmdesátých let lze proto zaznamenat opačný trend, tzn. *retributivní přístup* (někdy označován jako *get tough* – být tvrdý, přísný vůči kriminalitě resp. pachatelům trestné činnosti)⁹² v trestní politice směřující vůči mladistvým. Retributivní přístup klade důraz na odstrašující účinky trestu. Je pro něj charakteristické rozšiřování možnosti užití trestního práva dospělých i na delikventní děti, a to hlavně u závažné trestné činnosti, snižování dolní hranice trestní odpovědnosti, zpřísnování trestních sankcí ukládaných mladistvým, či dokonce zrušení specializovaných soudů pro mládež. Zastánci tohoto přístupu zastávají názor, že trestně právní intervence, a to i v případě masové a bagatelní delikvence mládeže, je o to účinnější, čím dříve je použita.

Jak retributivní tak rehabilitativní přístupy se však v poslední době jeví jako ne příliš efektivní a účinné, pokud jde o zamezení recidivy delikventního dítěte. Někdy dokonce přímo přispívají k rozvoji jeho kriminální kariéry, a to zejména jako důsledek procesu stigmatizace. Stejně tak je jim mimo finanční náročnost vyčítáno, že dostatečně nezajišťují postavení poškozeného v trestním řízení, a že pachatele berou jako objekt sankce či rehabilitace, nikoliv jako subjekt, jež je schopen aktivně se podílet na odstranění újmy, jež byla jeho jednáním vyvolána.⁹³ Přístup, který se v zahraničních analýzách ukazuje jako účinnější, než jednostranně orientovaná paternalistická reakce státu - soustředující se mnohem více na minulost a trestný čin, než na budoucnost, mladistvého a poskytnutí mu příležitosti osobně se podílet na znovuoobnovení konfliktem dotčených mezilidských vztahů, popisujeme dále u bodu c).

c) V posledních letech se v oblasti trestní politiky uplatňované vůči delikventní mládeži prosazuje tzv. *restorativní přístup* (z angl. restore, tzn. obnovit, navrátit do původního stavu), od něhož jsou právě pro oblast juvenilní delikvence očekávány pozitivní účinky. Tento přístup chápe trestný čin jako konflikt mezi dvěma příp. více subjekty, tj. mezi pachatelem, obětí a společností, a jeho cílem je obnovení narušeného systému sociálních vztahů – delikventní mladistvý jedinec přebírá odpovědnost za své jednání a aktivně se podílí na odčinění vzniklé újmy. Orientuje se tedy na individualizaci prevence i represe, na přesnější zaměření reakce společnosti na neadekvátní vývoj určitého jedince

⁹² Na retributivní (odplatné) funkci trestu byla založena již klasická škola trestního práva. Vycházela z předpokladu, že pokud se pachatel vědomě rozhodne spáchat trestný čin, musí za něj nést následky (trest jako přirozený důsledek kriminálního jednání). Retributivní trestní politika soustřeďuje všechny cíle a prostředky na ochranu státu před pachatelem. Pachatel musí za svůj čin dostat odpovídající odplatu, jež je ekvivalentní k závažnosti spáchaného činu.

⁹³ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck, 2005, s. 287-290.

v jejich sociálním okolí. Restorativní model se realizuje zejména prostřednictvím alternativních trestů a alternativních způsobů trestního řízení (odklony/diversion, a to především možnost narovnání).⁹⁴

Při hledání optimálních metod a nejlepších postupů, které pomáhají snižovat kriminalitu mládeže se často setkáváme s protichůdnými postoji preferujícími na jedné straně preventivní a na druhé straně represivní - dnes opět aktuální teze, že prevence páchaní trestné činnosti spočívá v zosílené trestní represi - strategie. Od devadesátých let dvacátého století, pro které je charakteristický nárůst kriminality mládeže v celosvětovém měřítku (spojený s vyššími obavami společnosti a politiků, silně podporovanými způsobem mediální prezentace kriminality mládeže), se však přesto na diskuzním poli specialistů na kriminální prevenci stále setkáváme s hesly jako „Prevence je tou nejlepší kriminální politikou“, „Represe (v boji s kriminalitou mládeže) není všelék“, „Více kvality než kvantity“.⁹⁵

Inspirováni pracemi odborníků - L. W. Shermana, R. A. Mendela nebo Dr. S. Karstedt – zde uvádíme aktuální a vědecky verifikovaná doporučení „jak nejlépe čelit problémům kriminality mládeže“⁹⁶, o nichž panuje obecná shoda, a které by se měly stát východiskem pro subjekty prevence kriminality mládeže:

⁹⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck, 2005, s. 287-290.

⁹⁵ Například R. A. Mendel ve své práci „Méně slov více pomoci“ uvádí, že i ten nejlepší právní systém nemůže sám o sobě sloužit jako jediná obranná linie proti kriminalitě mládeže. Mnohem přínosnější je zaměřit se na *prevenci* trestného chování, dříve než k němu vůbec dojde. Toto stanovisko dále rozvádí přirovnáním kriminologů J. Davida Hawkinse a Richarda Catalana z Univerzity ve Washingtonu, jež snahu o snížení kriminality, která je zaměřena pouze na prosazování zákona a nápravy, hodnotí jako přivolání nákladně vybavené sanitky, aby pod útesy sbírala ty, kteří spadnou dolů, místo aby byla nad útesem vystavěna ochranná bariéra a nikdo již spadnout nemohl.

⁹⁶ Tato doporučení odrážejí nový vývoj v oblasti kriminální prevence, jež se zaměřuje na problematiku *tzv. zesíťování* (pod tímto pojmem se rozumí zavádění takových preventivních opatření, které mají znovu posílit a zpevnit síť sociální kontroly a zároveň vyspravit díry, které vznikly v souvislosti s nástupem změn tradičního způsobu života *tzv. „pozdně industriální společnosti“*). Základními prostředky „zesíťování“ má být výměna informací a spolupráce mezi institucemi justice a orgány péče o děti a mládež, mezi orgány policie, školskými institucemi, rodiči nebo příslušnými orgány státu, měst a obcí. Zásadní význam reakce (včetně sankce) na delikvenci mládeže je soustředěn na neformální nositele kontroly, tj. rodiče a školu, kteří disponují specifickými a efektivními sankčními nástroji; formální nositelé kontroly by se měli angažovat v případech delikvence mládeže až tehdy, když rodina popř. škola selže, tj. v první řadě orgány péče o děti a mládež, dále příslušné orgány státu, měst a obcí a teprve až v poslední řadě orgány činné v trestním řízení.

- respektovat základní práva dětí a mládeže;
- analyzovat fungování sociálních sítí a jejich reakcí na kriminalitu mládeže jako východisko pro intervenci a prevenci kriminality mládeže a zaručit včasnost a dlouhodobost působení z toho plynoucích preventivních opatření;
- zajistit nezbytnou vzájemnou koordinaci a součinnost mezi jednotlivými aktéry prevence kriminality mládeže;
- zaměřit se na tzv. ohniskovou intervenci, tj. intervence výskytu kriminogeneticky rizikových faktorů;
- poskytovat vědecky podloženou péči a služby malým dětem s problematickým chováním i jejich rodinám;
- používat objektivní mapovací kritéria a identifikovat mladistvé pachatele, u nichž je nejvyšší riziko opakované trestné činnosti, a intenzivně s nimi pracovat;
- poskytovat péči mladistvým pachatelům drobných trestných činů, kteří nepředstavují žádné nebezpečí pro společnost, v rámci komunity nebo rodiny;
- neklást zvýšený důraz na nápravné výchovné ústavy a jiná internátní zařízení v případě mladistvých, kteří nijak své okolí neohrožují;
- zavést „odstupňované tresty“, včetně léčby a služeb pro rozvoj mládeže a zajistit vhodnou, předvídatelnou a úměrnou reakci, kdykoli se mladistvý pachatel dopustí dalšího trestného činu nebo poruší pravidla podmíněného trestu;
- koordinovat služby mezi jednotlivými organizacemi, tj. právním systémem pro mladistvé, školami, institucemi pro péči o duševně choré a sociálními institucemi, které sdílejí odpovědnost za problémovou mládež;
- získat v dané lokalitě dobrovolníky a zapojit je v komunitě do práce s vysoce rizikovou a delikventní mládeží;
- vytvořit alternativní programy, např. program rodinných skupinových diskusí, soudy dospívajících atd., aby mladiství pachatelé přijali odpovědnost za své činy a zároveň se dostali v rámci komunity do spojení s pozitivními příklady;
- poskytovat kvalitní následnou péči a vytvořit z ní klíčový prvek programů pro nápravu nezletilých pachatelů, aby se po propuštění z nápravných zařízení mohli úspěšně vrátit do společnosti;
- podporovat intenzivní zásahové programy pro děti nízkého věku, které se zaměřují na zdravý vývoj kojenců a batolat ve vysoce rizikových rodinách;
- zavést účinné preventivní programy ve školách;

- zapojit celou komunitu do plánování a zavádění komplexních strategií na prevenci trestné činnosti mládeže, na kterých by se podílely rodiny, školy a celé čtvrti.⁹⁷

Z českých autorů, zabývajících se prevencí kriminálního chování mládeže, je třeba zmínit práci Matouška a Kroftové – „Mládež a delikvence“, kteří se v sedmnácté kapitole věnují stratifikaci preventivních opatření (tj. úrovně a strategie prevence). Zároveň v ní podávají přehled principů a ukázek preventivních programů realizovaných jak u nás tak v zahraničí, které klasifikují do šesti skupin:

- předškolní programy pro děti,
- programy určené rodičům,
- programy vázané na školu,
- vrstevnické programy,
- komunitní programy a
- programy podporující uplatnění mládeže na trhu práce.⁹⁸

Pro získání názorné představy o konkrétní podobě stratifikace prevence zaměřené na delikvenci mládeže chceme právě závěr této části věnované aktuálním preventivním přístupům zakončit *schématem prevence kriminality mládeže* (podle obsahového hlediska). Jeho členění vychází z preventivního modelu medicíny rozšířeného zásluhou van Dýjka a de Warda (1991) o další úroveň.

Primární prevence sociální je zaměřována na výchovné, vzdělávací, osvětové a poradenské aktivity pozitivně ovlivňující mládež a optimalizující životní podmínky mládeže; sekundární prevence sociální na včasnou identifikaci potenciálních pachatelů a sociálně patologických jevů a na cílené informační a poradenské aktivity sociální péče vykonávané prostřednictvím poraden, linek důvěry, sociálních kurátorů pro mládež, streetworkerů, výchovných poradců na školách, protidrogových koordinátorů; terciální prevence sociální na ukládání a výkon sankčních opatření a naplňování závěrů penitenciární resocializace a na opatření - informační, organizační, poradenské a sociální povahy, motivovaných jednotlivců k jejich rehabilitaci a nové integraci do společnosti.

⁹⁷ Srov. Gutsche, G., Sommerfeld, M.: Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising – Zusammenfassung der sogenannten Sherman Reports. In Düsseldorf Gutachten: Empirisch gesicherte Erkenntnisse über kriminalpräventive Wirkungen. Düsseldorf: Landeshauptstadt Düsseldorf, 2002, s. 201-264; Mendel, R. A.: Méně slov a více pomoci. Praha: IKSP, 2002; a Kartsted, S.: Zwischen Spass und Schock. DP Speciál, 2000, Nr. 11.

⁹⁸ Blíže viz. Matoušek, O., Kroftová, A.: Mládež a delikvence. 2. akt. vyd. Praha: Portál, 2003, s. 265-289.

Primární prevence situační je orientována na zlepšení bezpečnostní situace na území celého státu a to prostřednictvím opatření informační, organizační, ekonomické a technické povahy; sekundární prevence situační na zlepšení situace v rizikových oblastech (např. v městských aglomeracích, nádražích, stadionech apod.); terciální prevence situační na zlepšení bezpečnostní situace v místech s vysokou kriminalitou.

Schéma prevence kriminality mládeže

PREVENCE	Primární (zaměřená na celou mladou generaci)	Sekundární (zaměřená na rizikové skupiny mládeže)	Terciální (zaměřená na ty mladé osoby, které se již delikvence dopustili nebo se staly jejich obětí)
Sociální (orientovaná na společenské faktory)	opatření směřující k podpoře hodnotového systému odmítajícího nezákonné jednání	velmi různá, úzce cílená opatření zaměřená na konkrétní druhy rizikových skupin v rozlišení dle věku, míry a druhu ohrožení, teritoria apod.	resocializační opatření uplatňovaná v průběhu výkonu trestu odnětí svobody i po propuštění
Situační (orientovaná na omezování osobních, místních a časových faktorů)	zvyšování informovanosti o možnosti obrany proti kriminalitě a o správném chování v případech výskytu trestného činu	zhoršení podmínek pro páčání kriminality a opatření organizační (profesionalita policistů)	zvýšení míry objasněnosti trestných činů a zhoršení podmínek pro páčání konkrétních druhů kriminality
Viktimmnosti (orientovaná na bezpečné jednání)	zvyšování informovanosti o možnosti ochrany proti nejčastěji se vyskytujícím druhům kriminality a o správném chování v případě ohrožení trestným činem	cílené zvyšování informovanosti o možnostech ochrany proti nejčastěji se vyskytujícím druhům kriminality	psychologická, zdravotní a právní pomoc a poradenství, odškodňování obětí

Pramen: Zoubková, I.: Kontrola kriminality mládeže. Pelhřimov: Aleš Čeněk, 2002.

Primární prevence viktinnosti se zaměřuje na zvyšování pocitu větší odpovědnosti mládeže za vlastní jednání a na informování mládeže o způsobech zajištění jejich osobní bezpečnosti; sekundární prevence viktinnosti na informování a výcvik potencionálních sociálních skupin a jednotlivců; terciální prevence viktinnosti na informování a výcvik mládeže, jež se stala obětí, a na jejich rehabilitaci.⁹⁹

3.3. Systémový přístup k problematice delikvence mládeže u nás

Ohlédneme-li od doby účinnosti zákona č. 48/1931 Sb. z. a n., o trestním soudnictví nad mládeží¹⁰⁰, byl až do roku 1989 na našem území v oblasti trestní politiky vůči delikventní mládeži upřednostňován spíše represivní přístup.¹⁰¹ Tato situace se ani v průběhu devadesátých let 20. století příliš nezměnila. Trestní odpovědnost mladistvých byla trestním zákonem č. 140/1961 Sb. konstruována jako absolutní, tzn. že k jejímu naplnění postačovalo pouze dosažení dolní hranice věku patnácti let.

Snahy usilující o změnu tohoto přístupu měly jednak navázat na původní československou právní tradici a jednak přizpůsobit právní řád České republiky mezinárodním standardům. Proces reformy trestního práva mládeže se uskutečňoval více než deset let. Odrážely se v něm dva protichůdné směry. Zastánci prvního - tzv. neokonzervativního - přístupu požadovali snížení dolní věkové hranice trestné odpovědnosti a uplatnění tvrdšího postihu u mladistvých pachatelů, kteří by se dopustili závažné trestné činnosti.¹⁰²

Zastánci druhého přístupu, vycházející z výše zmíněného modelu restorativní justice, se naopak snažili o vytvoření samostatného systému trestního práva mládeže, o zřízení specializovaných orgánů činných v trestním řízení, o zavedení široké palety alternativních sankcí – modifikovaných se zřetelem na specifické rysy pachatelů z řad

⁹⁹ Zoubková, I.: *Kontrola kriminality mládeže*. Pelhřimov: Aleš Čeněk, 2002.

¹⁰⁰ Pozn. Tento zákon pozbyl platnosti v roce 1950. Ustanovení o trestání mladistvých pak byla včleněna do obecných trestně právních předpisů, tj. do trestné zákona. Tento stav přetrvával až do konce roku 2003.

¹⁰¹ To znamená, že tehdejší trestně právní úprava neobsahovala moc možností ukládat alternativní sankce nebo využívat alternativních forem procesního řízení. Mladistvým pachatelům byl tedy nejčastěji ukládán nepodmíněný trest odnětí svobody.

¹⁰² Tomu odpovídal návrh novely trestního zákona vycházející z premisy „tříkrát a dost“, inspirovaný již dávno překonanými americkými Baumesovými zákony.

mládeže, o zavedení více možností odklonů v trestním řízení, o zpřísnění podmínek pro uložení vazby mladistvým a také o zajištění ochrany mladého delikventa před stigmatizací, tzn. že se snažili o prosazení komplexní reformy trestání mládeže.

V trestní politice uplatňované vůči delikventní mládeži se nakonec prosadil druhý směr. Snahy jeho zastánců nakonec v roce 2003 vyústily do přijetí zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, jehož účelem je obnovení společenských vztahů narušených v důsledku delikventního jednání mládeže, začlenění mladého delikventa do rodinného a sociálního prostředí a předcházení páchaní protiprávních činů (§ 2 odst. 2 ZVM). Zákon konstruuje trestní odpovědnost mladistvých jako relativní.¹⁰³

Problematika delikventních dětí je u nás řešena v rámci sociální a kriminální politiky státu.¹⁰⁴ K celkové úspěšnosti a účinnosti prevence kriminality mládeže přispívá jednotná koncepce a systém prevence kriminality, kterou v říjnu roku 1999 schválila vláda ČR.¹⁰⁵

Vyčerpávající přehled o stavu legislativy a efektivnosti systémového přístupu k péči o delikventní mládež nám poskytují materiály vlády ČR, údaje Odboru prevence kriminality ministerstva vnitra ČR, nebo materiály ministerstva vnitra ČR, a to zejména Zpráva o vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež z roku 2004, a Strategie prevence kriminality na rok 2004 - 2007.

Systém péče o delikventní děti je tvořen soustavou institucí působících v rámci sociální i kriminální politiky, jejichž práva a povinnosti určuje příslušná legislativa, přičemž svoji nezastupitelnou roli zde mají i nevládní neziskové - zejména v oblasti resocializačních programů, zájmových volnočasových aktivit, nízkoprahových a kontaktních center, prevence závislostí a s nimi spojené trestné činnosti, apod. Je

¹⁰³ O podmínkách trestní odpovědnosti mládeže podle nové platné právní úpravy pojednáváme v první kapitole.

¹⁰⁴ Sociální politika zahrnuje politiku mládeže, zaměstnanosti, vzdělávání, rodinnou, zdravotní apod. O subsystémech kriminální politiky, tj. o trestní a preventivní politice, jsme se již zmínili v souvislosti s vymezováním základních pojmů s oblasti kontroly kriminality.

¹⁰⁵ Stalo se tak vládním usnesením č. 1032 - „Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy“, kterým současně vláda schválila i směry navrhovaných opatření směřujících do oblastí legislativní, preventivní a organizační.

koncipován jako třístupňový, tj. na celorepublikové (meziresortní), resortní a místní úrovni:

- I. Vrcholným státním orgánem prevence je Republikový výbor pro prevenci kriminality, jehož prioritou je samozřejmě i prevence trestné činnosti dětí a mladistvých. Republikový výbor je meziresortním iniciačním, koordinačním a metodickým orgánem zřízeným při Ministerstvu vnitra usnesením vlády ze dne 3. listopadu 1993 č. 617. Předmětem činnosti Republikového výboru je vytváření koncepce preventivní politiky vlády České republiky na meziresortní úrovni a její konkretizace na úrovni místní, tedy i koncepční činnost ve vztahu k péči o delikventní děti.
- II. Na resortní úrovni prevence kriminality vycházejí aktivity v oblasti prevence trestné činnosti dětí a mladistvých z věcné působnosti jednotlivých ministerstev. Resorty, do jejichž působnosti spadá péče o delikventní děti, jsou: Ministerstvo spravedlnosti, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo vnitra a Ministerstvo zdravotnictví. Zaměřují se především na zkvalitňování politiky mládeže, rodinné, vzdělávací, zaměstnanosti a trestní a tvorbu příslušné legislativy.¹⁰⁶
- III. Na místní úroveň prevence - do níž jsou zapojeny orgány veřejné správy, policie, nevládní organizace a další instituce působící v obcích – je kladen největší důraz. Podstatou systému prevence kriminality na místní úrovni je optimální rozložení působnosti v oblastech sociální a situační prevence s ohledem na místní situaci, potřeby i možnosti. Právě programy prevence kriminality na místní úrovni jsou hodnoceny z hlediska účinnosti jako nejefektivnější.

Současný stav péče o delikventní mládež je popsán v „Příloze č. 5 k příloze č. 4“, jež je součástí Zprávy o vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež z roku 2004 (dále jen zpráva).

Z hlediska systému realizujícího péči o delikventní mládež tato zpráva, v již zmíněné příloze, specifikuje a zároveň hodnotí subjekty péče (tj. orgány sociálně právní ochrany dětí – obecní a krajské úřady, ministerstvo práce a sociálních věcí, Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí a ostatní instituce o nichž tak stanoví zákon; orgány justice – soudy, státní zastupitelství, Probační a mediační služba ČR; policie ČR a obecní policie; ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a ostatní subjekty – nestátní

¹⁰⁶ Podrobnosti jsou obsahem druhé části Zprávy o vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež.

neziskové organizace, osoby pověřené výkonem sociálně právní ochrany dětí) a legislativní ošetření péče o tuto skupinu osob. Dále pak vznáší požadavek spolupráce všech subjektů zúčastněných na péči o dětské, zejména mladistvé delikventy, jako nezbytný předpoklad úspěšnosti práce každého z nich.¹⁰⁷

Třetí část zprávy pak přináší závěry, jež hodnotí změny, které byly v systému péče o delikventní děti od roku 1999 provedeny, následovně:

- v systému péče o delikventní děti došlo k podstatným změnám - byla přijata řada nových právních předpisů, které upravily dosud neřešené otázky a oblasti;¹⁰⁸
- legislativa upravující oblast péče o rizikové a delikventní děti je na poměrně dobré úrovni; dále je upravována a doplňována dalšími právními předpisy;
- v České republice existuje a vzniká celá řada institucí, zařízení a organizací (státních, samosprávných i nestátních), které se zabývají kriminálně rizikovými skupinami mládeže;
- způsob práce a přístup příslušných institucí a organizací (zejména státních a samosprávných) je často formální, nekoordinovaný a nesystémový;¹⁰⁹

¹⁰⁷ Zásada kooperace zúčastněných subjektů je dána příslušnými právními předpisy. Podle zprávy však v praxi mnohdy dochází pouze k formální spolupráci, což nepřispívá k dosahování kvalitních výsledků a může působit mnohdy nesystémově (administrativně represivní postupy). Na druhé straně tam, kde je spolupráce založena na odbornosti a dobré komunikaci, mnohdy překračuje povinnosti dané právními předpisy a přitom nevybočuje ze stanoveného rámce. Pro kvalitní výkon práce a součinnost v oblasti péče o dětské delikventy je proto nezbytné dosáhnout dobré úrovně komunikace a profesionálních vztahů mezi zainteresovanými subjekty; od nich se odvíjí skutečná kooperace a součinnost. Ukázalo se, že kromě zákonného rámce je vhodné zajistit spolupráci a kooperaci subjektů písemnými dohodami, které právní normy a předpisy umožňují.

¹⁰⁸ Např. zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, novelizace zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích, zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, zákona č. 293/1993 Sb. o výkonu vazby atd.

¹⁰⁹ Přetrvávají formální přístupy k práci a nejsou využívány možnosti, které právní předpisy poskytují. Bezprostřední profesní vazby, jejichž prioritou je náprava klienta, jsou nezřídka záležitostí osobních vztahů a zaujetí jednotlivých lidí. Situace je odlišná v různých částech republiky, závisí na místních podmínkách, zvyklostech a také na osobní iniciativě klíčových pracovníků.

- v rámci působnosti jednotlivých resortů došlo k výraznému zkvalitnění v přístupu k delikventním dětem; problémem však zůstává tzv. “resortismus”, tzn. neschopnost a neochota vzájemně komunikovat, spolupracovat a předávat si informace;
- společným problémem je nedostatečný počet dobře vyškolených pracovníků působících v první linii práce s delikventními dětmi;¹¹⁰
- z uvedených závěrů pak do roku 2007 plynou tyto priority:
 - na celostátní, krajské i místní úrovni důsledně analyzovat příčiny trestné činnosti dětí a přijímat opatření k jejich eliminaci.
 - vytvářet funkční vazby mezi státními i nestátními subjekty péče o delikventní děti.
 - diferencovat přístup k delikventním dětem podle míry narušení osobnosti i závažnosti spáchané trestné činnosti.
 - individualizovat práci s delikventními dětmi ve spolupráci orgánů veřejné správy a Policie ČR.
 - personálně posilovat první linii pracovníků systému péče o delikventní děti.
 - v práci s delikventními dětmi prosazovat systémový přístup, který bude zahrnovat práci s celou jeho rodinou.

¹¹⁰ Personální podcenění v této oblasti pak automaticky vede k formalizaci činnosti jednotlivých prvků systému péče o delikventní děti a postupnému vyhoření těch, kteří se snaží nedostatky pracovníků nahradit vlastní iniciativou. Svou roli v této situaci sehrála i reforma veřejné správy. Zánik okresních úřadů, převod jejich kompetencí na obce s rozšířenou působností, vznik samosprávných krajů a z toho všeho plynoucí vytváření nových struktur a vazeb přirozeně způsobil v praxi obtíže.

ZÁVĚR

Touto prací jsem se snažila o komplexní pohled, celkovou analýzu současných problémů a nástin možných řešení, které se v oblasti boje proti trestné činnosti dětí a mladistvých nabízejí.

Z teoretických poznatků, jež jsou uvedeny v této práci, lze vyvodit následující závěry:

- a) Kriminální dráha téměř vždy začíná v dětství.
- b) Vývojové cesty, po kterých se děti dostávají do fáze chronických delikventů jsou dnes známy.
- c) Počátek trestné činnosti dětí a mladistvých, stejně jako počátek prevence trestné činnosti dětí a mladistvých, je spojen společnými rizikovými a ochrannými faktory.
- d) Rodina je nejvýznamnějším rizikovým a zároveň ochranným faktorem trestné činnosti dětí a mladistvých.
- e) Období dospívání a s ním spojené proměny mohou výrazně zvýšit riziko spáchání trestného činu.
- f) Mezi nejvýznamnější faktory, které ochraňují děti a mladistvé před rizikovým chováním, a které lze využít k prevenci kriminogeneze, lze zařadit:
 - dobré vztahy v rodině, otevřená komunikace, neautoritativní podpora, dobrý socioekonomický status rodiny s vyšším dohledem rodičů,
 - schopnost vyrovnání se s negativními zkušenostmi, sebeúcta a sebedůvěra,
 - zapojení se do pozitivní skupiny vrstevníků,
 - oceňování vzdělání a zdraví,
 - účast v pozitivních komunitních aktivitách a pevná pozitivní vazba k dospělé osobě,
 - schopnost empatie, schopnost sebekontroly,
 - nepřítomnost rozporu mezi hodnotami vrstevníků a rodiny,
 - spolupracující, otevřené klima ve škole,
 - pozitivní vzory,
 - malá permisivita k negativním sociálním jevům,
 - stálá pozitivní poselství v médiích,
 - kvalitní legislativní úprava, vycházející ze sociálně-opatrovnického modelu.

Výše zmíněné momenty je třeba zohlednit při hledání optimálních a efektivních postupů péče o rizikovou nebo delikventní mládež. Jinými slovy jde o to, že pokud chceme

dosáhnout snížení kriminality mladistvých, je třeba v první řadě prevenci a intervenci orientovat na takovou kategorii osob, u nichž je vyšší pravděpodobnost, že dojde k problémovému popř. delikventnímu jednání. Prevence a veškerá ostatní opatření však mohou uspět jedině tehdy, pokud se včas identifikují rizikové faktory, a pokud v případě výskytu takových faktorů následuje rychlá a účinná pomoc.

Nezbytným předpokladem úspěchu je ovšem systémový přístup a kvalitní způsob práce - založený na principu vzájemné spolupráce - příslušných subjektů, které se podílejí na řešení této problematiky. Proto vítám snahu vlády a příslušných resortů o vybudování systému včasné intervence, jež si klade za cíl zefektivnit a urychlit práci s klientem (klientem se rozumí: děti, které se dopustily protiprávního jednání bez ohledu na právní kvalifikaci, a jejich rodiny; děti s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou, na útěku, a jejich rodiny; děti, u kterých dochází ke kumulaci závažných výchovných problémů jako záškoláctví, šikana, drogy, alkohol, projevy extremismu apod., a jejich rodiny; a poškození (oběti) nebo svědci do 18 let a jejich rodiny), rychle přijmout odpovídající postup, odklonit nezletilé pachatele od kriminální kariéry, zjednodušit činnost všech zúčastněných subjektů, zajistit rychlý a dlouhodobý přístup k potřebným informacím všem zúčastněným subjektům - systém včasné intervence totiž představuje systémové propojení mezi subjekty, které řeší problematiku rizikových nebo již delikventních dětí, využít znalostí daného prostředí a postihnout aktuální trendy v dané oblasti, vytvořit databázi delikventní mládeže, v dané lokalitě plánovat efektivní a ověřené postupy a preventivní aktivity. Systém včasné intervence by měl mít pozitivní dopad jak na klienta a jeho rodinu, tak na systém péče o delikventní mládež v dané lokalitě.

Nelze však přitom zapomenout na fakt (Marešová, 2001), že optimálnost jakéhokoliv působení na mládež je závislá jednak na osobnosti každého jedince, na kterého je vědomě působeno, a jednak na prostředí, ve kterém je toto působení uplatňováno.

Seznam literatury

- Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998.
- Čírtková, L.: Dva pohledy na delikvenci dětí a mladistvých. Kriminalistika, 2003, č.4, roč. 36.
- Fullgrabe, U.: Der Herman-Report. Kriminalistik, 2000, č. 3.
- Gutsche, G., Sommerfeld, M.: Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising – Zusammenfassung der sogenannten Sherman Reports. In Düsseldorfer Gutachten: Empirisch gesicherte Erkenntnisse über kriminalpräventive Wirkungen. Düsseldorf: Landeshauptstadt Düsseldorf, 2002, s. 201-264.
- Jelínek, J.: Řezání v trestních věcech mladistvých. In Problémy trestního postihu mladistvých. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- Kaiser, G.: Kriminologie. Praha:C.H.Beck, 1994.
- Karstedt, S.: Zwischen Spass und Schock. DP Speciál, 2000, Nr. 11.
- Koudelková, A.: Psychologické otázky delikvence. Praha: Viktoria Publishing, 1995.
- Kovařík, J.: K problematice sociálně patologických jevů a jejich příčin u dětí a mládeže. České Vězeňství, 1999, č. 4.
- Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C.H.Beck, 2005.
- Langmeier, J., Krejčířová, D.: Vývojová psychologie. Praha: Grada, 1998.
- Marešová, A.: K problematice delikventní mládeže. Praha: IKSP, 2000 a 2001.
- Marešová, A. aj.: Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku. Praha: IKSP, 1997.
- Marešová, A.: Kriminalita mládeže. Trestní právo, 2005, č. 4.
- Matoušek, O., Kroftová, A.: Mládež a delikvence. 2. vydání. Praha: Portál, 2003.
- Matoušek, O., a kol.: Práce s rizikovou mládeží. Praha: Portál, 1996.
- Mendel, R. A.: Méně slov a více pomoci. Praha: IKSP.
- Meyer, A., Marks, E.: Die Kriminalprävention. Europäische Beiträge zu Kriminalität und Prevention. Zeitschrift des Europäischen Centrum für Kriminalprävention, 8 Jg., Heft 1/2004.
- Munková, G.: Sociální deviace. Praha: Karolinum, 2001.

- Musil, J., Konrád, Z., Suchánek J.: Kriminalistika. Praha: C.H.Beck, 2001.
- Musil, J. a kol.: Metodika vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů. Praha: UK v Praze, 1992.
- Musil, J.: Úloha trestní politiky při reformě trestného práva. Trestní právo, 1998, roč. 3.
- Mužiková, A.: K odpovědnosti mládeže za protiprávní činy. In Problémy trestního postihu mladistvých. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- Netík K., Večerka a kol.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti (k problematice deviantní životní cesty). Praha: VÚK, 1987.
- Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2001.
- Pavlovský, P.: Soudní psychiatrie pro právníky. Praha: Karolinum, 2001.
- Pavlovský, P.: Soudní psychiatrie a psychologie. Praha: Grada, 2001.
- Sak, P.: Mládež na křižovatce. Svoboda servis s.r.o., Praha 2004.
- Sak, P.: Proměny české mládeže. Petrklíč, Praha 2000.
- Sejčová, L.: Osobnostná charakteristika delikventnej mládeže v Slovenskej republike. Kriminalistika, 2002, č. 4, roč.35.
- Schneider, H., J.: Kinder und Jugendliche als Mörder. Kriminalistik 2002, č. 10.
- Schneider, H., J.: Gewaltdelinquenz im Kindes- und Jugendalter. Kriminalistik, 2000, č. 2.
- Stoik, O.: Skriptum Socialisation, Akademienverbund Pädagogische Hochschule Diözese Linz 2004.
- Štěchová, M., Večerka, K., Holas, J.: Rodinné zázemí dětí s poruchami chování. Kriminalistika, 2000, roč. 33, č. 2.
- Válková, H.: Proč byla reforma trestního soudnictví oddálena a jaké byly její cíle?, Trestní právo, 2002, č. 5.
- Večerka, K. a kol.: Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí. Praha: IKSP, 2004.
- Zapletal, J. a kol.: Kriminologie. I.Díl. Praha: PA ČR, 1994.
- Zoubková, I.: Kontrola kriminality mládeže. Pelhřimov: Aleš Čeněk, 2002.
- Zoubková, I., Nikl, J., Černíková, V.: Kriminalita mládeže. Praha: PA ČR, 2001.

Přílohy

Příloha č.1: Vývoj počtu stíhaných a vyšetřovaných osob v letech 1991-2004

Příloha č.2: Četnost trestných činů a pachatelů z řad dětí a mladistvých v období 1999-2003

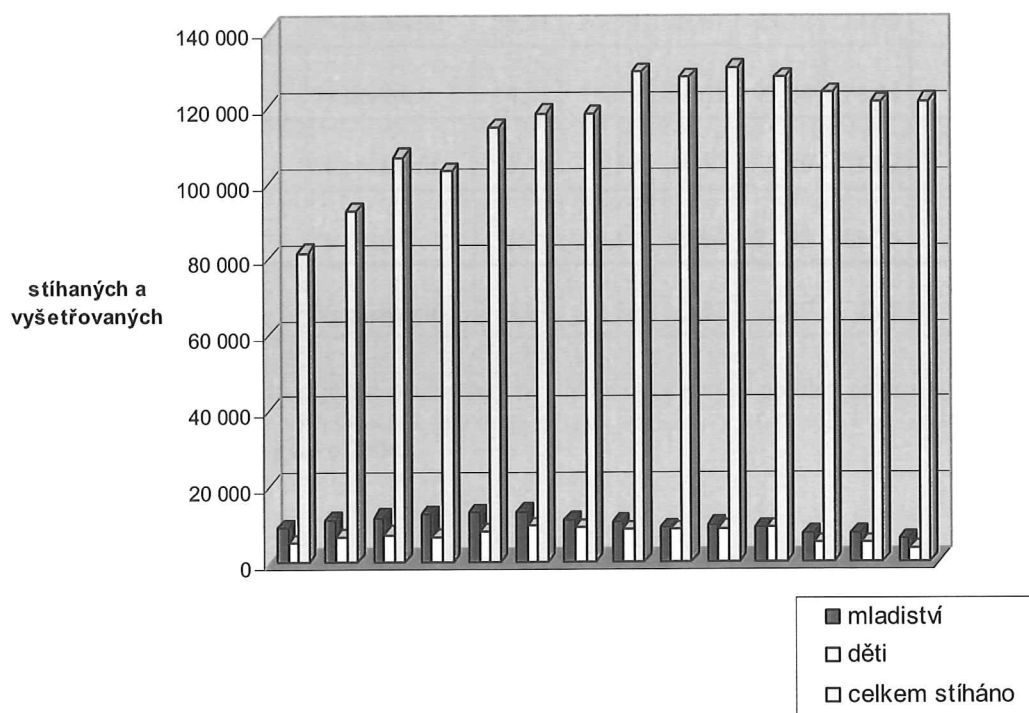
Příloha č.3: Věkové složení odsouzených k 31.12.2004

Příloha č.4: Stručný přehled vývoje kriminologických škol a směrů (část I.)

Příloha č.5: Stručný přehled vývoje kriminologických škol a směrů (část II.)

Příloha č.6: Greenwoodský model predikátorů delikventního chování

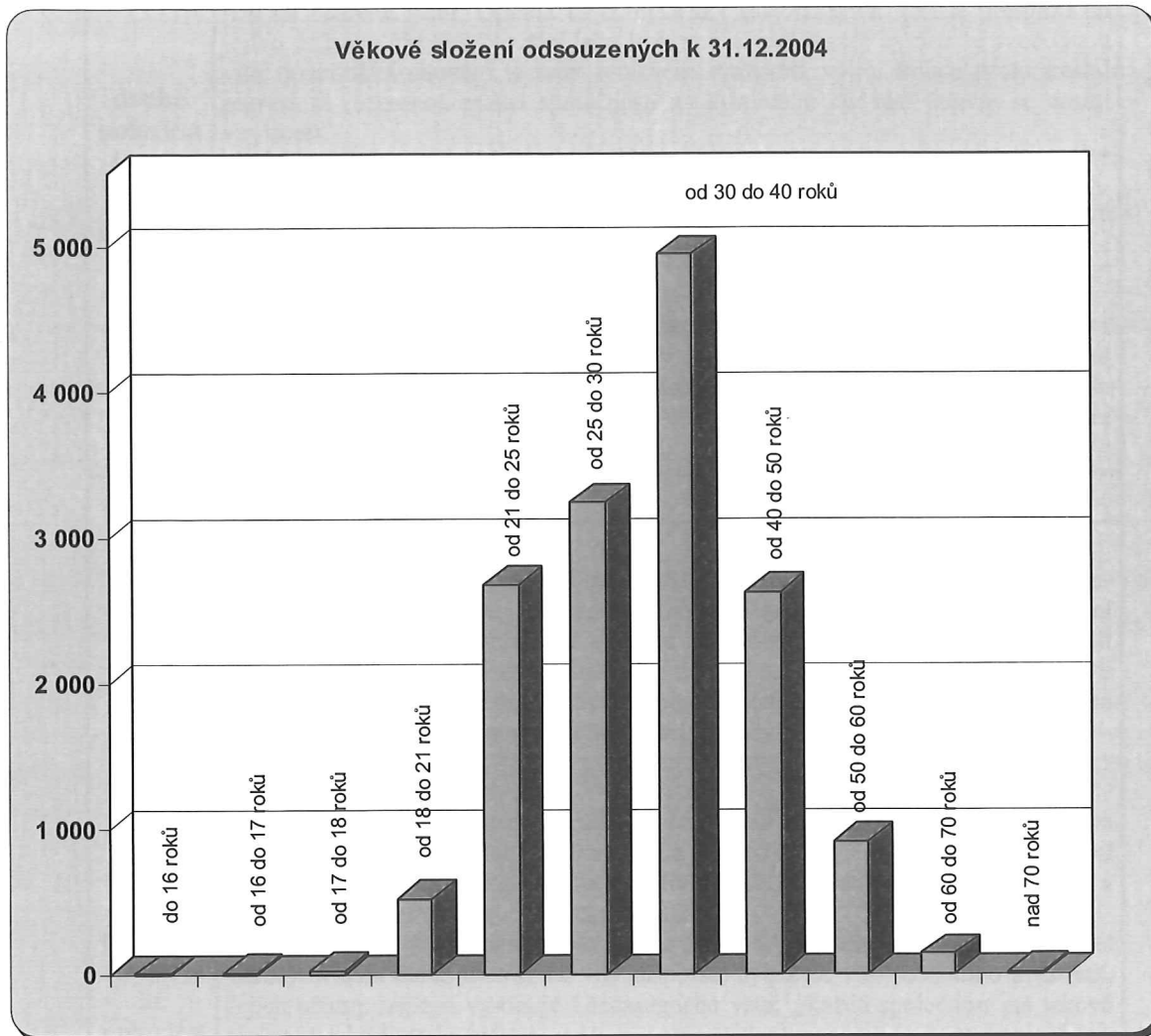
Vývoj počtu stíhaných a vyšetřovaných osob v letech 1991- 2004

Četnost trestných činů a pachatelů z řad dětí a mladistvých v období 1999 - 2003

Počet skutků na 1 pachatele		1999	2000	2001	2002	2003	Celkový součet
1	% skutků	24,56	29,11	32,37	32,75	36,96	30,29
	% pachatelů	64,77	67,30	68,13	68,51	70,90	67,72
2 - 5	% skutků	27,63	29,84	33,04	32,48	33,30	30,85
	% pachatelů	26,21	25,36	25,67	25,32	23,60	25,33
6 - 10	% skutků	14,81	14,95	14,61	13,34	14,49	14,52
	% pachatelů	5,20	4,59	4,10	3,79	3,82	4,36
11 a víc	% skutků	33,00	26,10	19,98	21,43	15,25	24,33
	% pachatelů	3,81	2,74	2,11	2,37	1,68	2,60

Pozn.: Tabulka vypovídá o tom, jak se pachatelé z řad dětí a mladistvých podíleli na jimi spáchaných trestných činech. (Pramen: Zpráva o vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež z roku 2004)

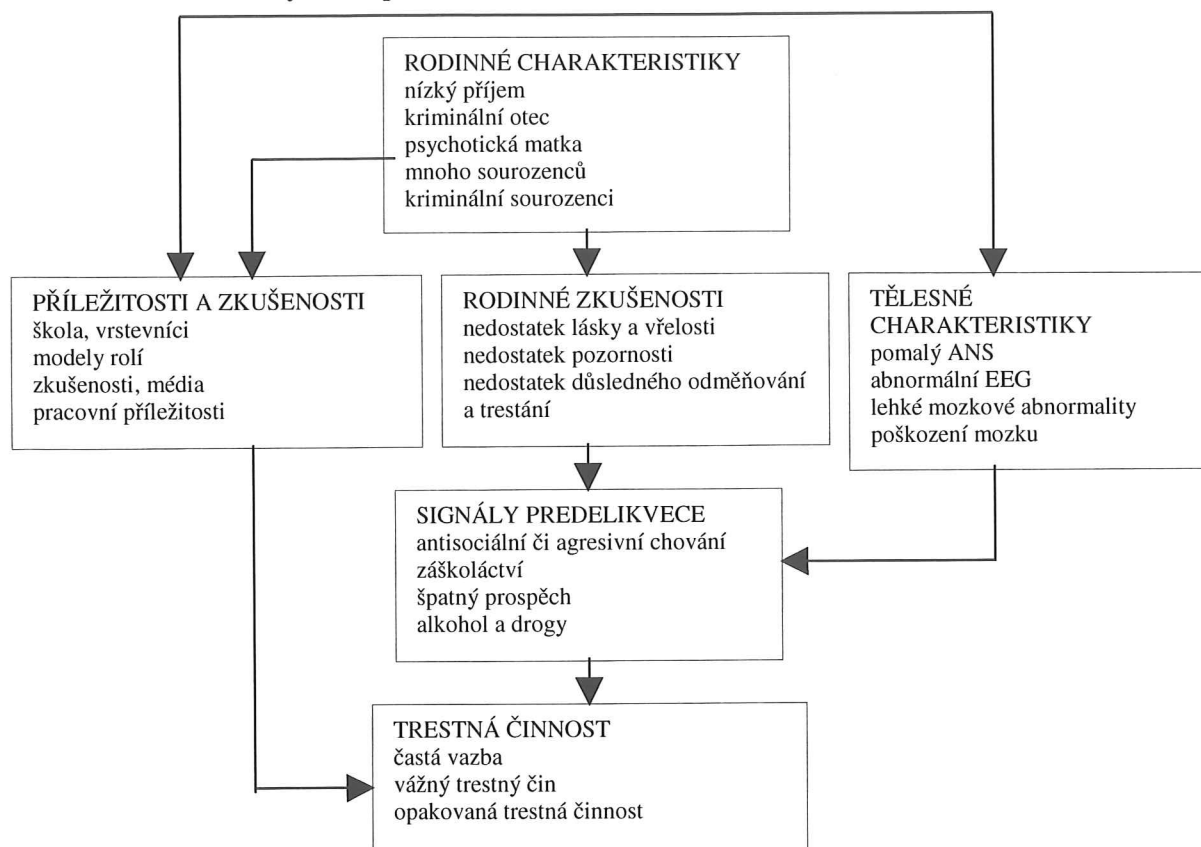
Zdroj: Ročenka vězeňské služby na rok 2004.

Stručný přehled vývoje kriminologických škol a směrů (část I.)	
druhá polovina 18.stol. až polovina 19. stol.	<i>tzv. KLASICKÁ ŠKOLA</i>
	<p><u>Charakteristika:</u> Klasická škola zaměřila svou pozornost na zločin a vinu, v oblasti trestní politiky pak na ochranu státu. Opírala se o myšlenky racionalismu, což se promítlo do jejího způsobu chápání člověka jako rozumné a inteligentní bytosti se svobodnou vůlí (kriminální chování je tedy projevem svobodné vůle). Pojala proto trestní represí za rozumnou reakci společnosti na kriminální chování (zločin se nesmí vyplácet).</p>
	<p><u>Představitelé:</u> Ital Cesare Beccaria, Angličané John Howard a Jeremy Bentham, Francouz Julien de la Mettrie, Němec Franz Josef Gall</p>
	<p><u>Přínos:</u> Klasická škola položila základy pro vznik kriminologie. Její představitelé se jako první snažili vysvětlit příčiny kriminality rozumným vědeckým způsobem (do té doby převládal teologický pohled, který chápal zločin jako hřích). Později byla kritizována za vědecky a empiricky nedostatečně podložené teze, kterými vysvětlovala příčiny kriminogeneze.</p>
druhá polovina 19. stol. až polovina 20. stol.	<i>POZITIVISTICKÁ ŠKOLA</i>
	<p><u>Charakteristika:</u> Oproti klasické škole vycházeli pozitivisté z teze, že člověk tvoří bio-psycho-sociální jednotu a tudíž je jeho chování těmito faktory determinováno (člověk není strůjcem svého osudu, nemá své chování pod kontrolou). Jejich cílem bylo najít způsoby, které by delikventy přiměly ke zdržení se páchání další trestné činnosti (svou pozornost proto zaměřili na osobnost pachatele a na jeho nebezpečnost pro společnost) a tyto pak promítnout do trestní politiky.</p>
	<p><u>Představitelé:</u> a) <i>Italská kriminálně antropologická škola</i> (jejímž zakladatelem byl lékař Cesare Lombroso; jeho žáci Raffele Garofalo a Enrico Ferri): Považovala kriminální chování za vrozené - determinované individuálními genetickými dispozicemi - a toto tvrzení opírala o antropologické poznatky. b) <i>Francouzská kriminálně sociologická škola</i> (Alexander Lacassagne, Gabriel Tarde): Kladla důraz nikoliv na vliv dispozic, nýbrž na vliv sociálního prostředí. Jejich přístup nejlépe vystihuje Laccasagneho věta: „Každá společnost má takové zločince, jaké si zaslouží.“ c) <i>Marburská škola</i> (reprezentovaná Franzem von Lisztem): Sloučila teze obou předcházejících škol, tzn. její učení o kriminogenezi chápalo zločin jako produkt vlivu individuálních dispozic a sociálního prostředí. Položila základy speciální prevence: „Trest je prevence prostřednictvím represe.“ Požadovala odklon od trestního práva orientovaného na pachatele k trestnímu právu orientovanému na trestný čin.</p>
	<p><u>Přínos:</u> Tam kde klasická škola položila základy kriminologie, zasloužil se pozitivistický přístup o osamostatnění kriminologie jako empirické vědní disciplíny - stále však jen jako vedlejšího oboru právních věd. Pozitivistům lze zároveň přiznat zásluhu na reformách v trestní politice. Kritiku si vysloužili především pro jednostrannost jejich závěrů o příčinách zločinnosti, které spatřovali buď v oblasti sociálního prostředí nebo v osobnosti jedince.</p>

Stručný přehled vývoje kriminologických škol a směrů (část II. – novodobé kriminologické směry)	
druhá polovina 20.stol. až po 80. léta 20.stol.	MODERNÍ KRIMINOLOGICKÉ SMĚRY
	<p><u>Charakteristika:</u> Moderní kriminologické směry rozšiřují své pole působnosti na další oblasti, jako je oblast formální a neformální sociální kontroly kriminality, oblast zaměřená na oběť trestného činu a na proces její viktimizace, nebo nové oblasti výzkumu (konkrétně výzkum latentní kriminality, výzkum veřejného mínění o kriminalitě, výzkum účinnosti trestní politiky). Kriminologie již přestává být jen naukou o kriminalitě. Naopak se stává samostatnou institucionalizovanou vědní disciplínou. Je definována jako věda o kriminalitě, o jejích pachatelích a obětích a o její kontrole.</p>
	<p><u>Klasifikace:</u> Kriminologické teorie, které se zaměřují na vysvětlení procesu kriminogeneze, jsou velmi různorodé a proto neexistuje jednotná a ucelená klasifikace. Jednotlivé teorie lze klasifikovat podle různých kritérií:</p> <p>a) <u>podle vědních oborů, o jejichž poznatky - včetně uplatnění jejich metod - se při objasňování svých tezí opírají:</u> směry převážně biologických kriminogenetických teorií směry převážně psychologických kriminogenetických teorií směry převážně sociologických kriminogenetických teorií</p> <p>b) <u>podle své podstaty:</u> monokauzální kriminologické směry - jsou teorie ad a) multifaktorové kriminologické směry</p> <p>c) <u>podle míry jejich platnosti:</u> teorie všeobecné teorie středního dosahu jednotlivé teoretické koncepty, modely a přístupy</p> <p>d) <u>podle předmětu jejího hlavního zájmu:</u> biosociální teorie, teorie osobnosti pachatele trestného činu teorie viktomologické teorie socializační teorie sociostrukturální, teorie socioprocusuální, marxistická východiska a socialistický koncept kriminogeneze</p>
	<p><u>Přehled nejznámějších směrů:</u> vycházejíce z klasifikace ad a) a c)</p> <p>1) <i>směr biologických kriminogenetických teorií:</i> biosociální teorie a koncepty zkoumající vliv genetických dispozic (př. studie dvojčat, studie adopční), vliv biochemických látek (př. syndrom XXY, endokrinologické studie), vliv mozku a nervové soustavy na kriminální jednání (neurofyziologické výzkumy).</p> <p>2) <i>směr psychologických kriminogenetických teorií:</i> teorie osobnosti pachatele (př. koncept mentálně nedostačivé osobnosti, koncept psychopatické osobnosti, psychoanalytické přístupy, sociálně psychologické teorie kriminogeneze, a další osobnostní přístupy)</p> <p>3) <i>směr sociologických kriminogenetických teorií:</i> socializační teorie (teorie podmíněného chování, teorie morálního vývoje, teorie diferenciálních kontaktů, teorie diferenciální identifikace, teorie diferenciálních příležitostí, teorie sociálně kognitivního učení), sociostrukturální teorie (teorie anomie, teorie kulturního konfliktu, teorie sociální dezorganizace a delikventní subkultury, teorie neutralizace), socioprocusuální teorie (teorie kontroly, kritická kriminologie a teorie Labeling Approach, vývojová kriminologie a teorie životní cesty)</p> <p>4) <i>směr multifaktorových kriminogenetických konceptů:</i> USA - výzkumy manželů Glueckových, Evropa - výzkumy Gröppingera (Něm.) nebo výzkumy Westa (Angl.)</p>

80. léta 20. stol. až po současno st	
	<i>POSTMODERNÍ KRIMINOLOGICKÉ SMĚRY</i>
	<p><u>Charakteristika:</u> Od 80. let 20. století, s prudkým rozmachem informačních technologií, zaznamenává kriminologie nové vývojové trendy. Nové přístupy týkající se kriminogeneze jsou zahrnuty pod pojem postmoderní teorie. Tyto teorie reagují na novou společenskou situaci na přelomu 20. a 21. století, kdy v souvislosti s technologickým pokrokem, doznává změn i tradiční způsob života "pozdě industriální společnosti". Znovu se začínají objevovat teze o individuální odpovědnosti, tj. že každý je odpovědný sám za sebe a za své chování, nebo teze, které pojmají moderního člověka jako homo oeconomicus, tzn. jako člověka, který racionálně kalkuluje náklady a zisky, zda se mu zločin vyplatí či ne, a pokud ano, je připraven jej spáchat.</p>
<p><u>Přehled nejznámějších směrů:</u> <i>Neoklasická teorie kriminality:</i> Vychází ze obecné zásady o svobodném rozhodnutí k delikventnímu chování, neboť se takové chování vyplácí. Trestní politika by proto měla být důrazná, stát by vůči pachatelům trestných činů neměl uplatňovat žádná sociální ani terapeutická opatření, ani jiná zvýhodnění. <i>Koncept racionální volby:</i> Tato koncepce je ovlivněna ekonomickými pravidly (americký ekonom G. S. Becker), která byla přenesena i do oblasti lidského chování. Základní tezí ekonomických kriminogenetických teorií je, že delikventní chování je výsledkem svobodného rozhodnutí jedince, jež je založeno na ekonomické kalkulaci nákladů a zisků (výnosnosti kriminálního chování). Prevence páchaní trestné činnosti podle těchto koncepcí spočívá v zosílené trestní represii. <i>Gottfredsonova a Hirschiho obecná teorie kriminality:</i> Obecná teorie kriminality se snaží podat obecné vysvětlení kriminality bez ohledu na prostředí nebo kulturu, kde k ní dochází, bez ohledu na druh kriminality, pohlaví, rasu, věk, osobní či majetkové poměry pachatele. Hlavní důraz je přikládán sebekontrolě a adekvátním sociálním vazbám. Kriminogenní faktory, vedle nedostatku sebekontroly a adekvátních sociálních vazeb, jsou spatřovány v impulzivité osobnosti a v tzv. kriminální příležitosti. Pokud jsou všechny tyto faktory naplněny, dojde podle této teorie zákonitě ke spáchání trestného činu.</p>	

Greenwoodský model predikátorů delikventního chování

Zdroj: Kovařík, J.: K problematice sociálně patologických jevů a jejich příčin u dětí a mládeže. České Vězeňství, 1999, č. 4.

Pozn. Greenwoodský model predikátorů delikventního chování obsahuje pět vzájemně provázaných kategorií: rodinné charakteristiky, biologické a somatické vybavení, rodinné zkušenosti, signály predelikventního chování a trestnou činnost a dále obtížně zjistitelnou kategorii příležitostí vrstevnických vztahů a zkušeností.